

Az első kínai „jogtörténet” – Ban Gu értekezése a büntetésekről

SALÁT GERGELY

*Amikor a nagy Ég villámlik s mennydörög, fenséges hatalma elvakít és megráz.
Rég az Öt Büntetést, amikor meghozták, az Eget követték, őt utánózták.
Ahogy a hatalom segíti az erényt, úgy a büntetések védik a tanítást.
Ha hanyatló korszak hoz pusztulást s romlást, mi gyökér, elvetik, mi ág, nagyra tartják.
Wu és Sun módszere nem más, mint ravaszság; Shen és Shang eszköze: kegyetlenség, vadság.
De a Kilenc Törvényt meghozta a Han-ház, s a Nagy Ős idején újrafogalmazták:
Így hogy mi a súlyos, mi pedig az enyhe, sok-sok nemzedékre ránk hagyományozták.
Ezért írtam a büntetésekről és törvényekről a harmadik értekezést.
Ban Gu¹*

Az ókori kínai jogfejlődésről meglehetősen kevés forrás áll a rendelkezésünkre. Kínában a jog soha nem állt olyan nagy becsben, mint a nyugati világban, ennek megfelelően a törvénykezéssel kapcsolatos dokumentumok nagy részét sem tartották elég fontosnak ahhoz, hogy megőrizték, és az utókorra hagyományozzák. A Zhou-kort 周 megelőző időszak jogáról szinte semmit nem tudunk; a Zhou- és a Qin-dinasztia 秦 idejéről néhány történeti, illetve filozófiai műben fennmaradt szövegrészlet, illetve hivatalnoki sírokból talált szövegek alapján alkothatunk vázlatos képet. A joggal elméleti szinten foglalkozó szöveget – vagyis olyan írást, amelyben a szerző tudatosan reflektál a hivatalnok-írástudó egyik legfontosabb mindennapi feladatára, az igazságszolgáltatásra – ezekből a korokból nem ismerünk.

Az első olyan kínai munka, amely vizsgálódása tárgyakként kifejezetten a jog fejlődését választotta, a *Hanshu* 漢書 (*A Han-dinasztia története*) című, i. sz. 1. századi munka 23. fejezete, amely a *Xingfazhi* 刑法志, *Értekezés a büntetésekről és a törvényekről* címet viseli. Mivel ez a legkorábbi terjedelmesebb szöveg a témáról, a fejezet gyakran szolgál a kínai jogtörténeti kutatások kiindulópontjául. Jelentőségét az is jelzi, hogy a *Hanshu* nyomán a későbbi dinasztikus történeti művek

¹ *Hanshu* 100B: 4242. A fejezet a *Hanshu* rímbe szedett tartalomjegyzéke. Az itt idézet vers a 23. fejezetről szól; a benne szereplő Wu (Qi) 吳起 és Sun (Wu) 孫武 a hadtudományi, Shen (Buhai) 申不害 és Shang (Yang) 商鞅 a legista iskola képviselői voltak.

többsége is tartalmazott *Xingfazhi* című fejezetet. Az alábbiakban ennek a fontos szövegnek néhány jellemzőjét mutatjuk be, majd közöljük a fejezet teljes fordítását.

I. A *Xingfazhi* keletkezésének körülményei

Mint ismeretes, a *Hanshu* szerzőségét a Ban család három tagjához, Ban Biaóhoz 班彪 (3–54), Ban Guhoz 班固 (32–92) és Ban Zhaóhoz 班昭 (48?–116?) kötik.² Ami a 23. fejezetet illeti, eddig nem merült fel kétség azt illetően, hogy azt Ban Gu, a *Hanshu* legnagyobb részének szerzője írta. Ban Biao szerzősége azért zárható ki, mert a fejezet említi a Yongping 永平 uralkodási érárt (58–75), amelynek kezdetekor Ban Biao már nem élt; Ban Zhao, az első ismert női történetíró esetén pedig semmiféle utalást nem ismerünk, amely szerint dolgozott volna a fejezeten. Ban Gu szerzőségét megerősíti az a tény, hogy a szöveg végén nyílt politikai állásfoglalás található a büntetések kérdésében, s Ban Guról tudjuk, hogy aktív szerepet játszott az udvarban.

A fejezet datálásához közelebb vihet egy rendelkezés, amelyet Zhang 章 császár (Han Suzong 漢肅宗) bocsátott ki i. sz. 80-ban. A rendelet szövege a *Hou Hanshu* 後漢書 (*A Késői Han-dinasztia története*) harmadik fejezetében, Zhang császár évkönyvében őrződött meg:

[A jianchu 建初 korszak ötödik évének] harmadik hónapjában, a *jiayin* 甲寅 napon³ [a császár] rendeletet bocsátott ki, mondván: „Konfuciusz mondta: »Ha a büntetések és a bírságok nem megfelelőek, akkor a nép azt sem tudja, hova tegye a kezét és a lábát.«⁴ Manapság a hivatalnokok között sok a nem megfelelő; felhatalmazás nélkül cselekszenek, örömeiket vagy haragjukat követve. Előfordul, hogy az ügyekben nem a büntett [súlyossága alapján döntenek], elnyomják és fenyegetik az ártatlanokat, olyannyira, hogy az évente így öngyilkosságba kergetettek száma már-már meghaladja az elítéltekét. Ez élesen ellentmond annak az eszmének, hogy [a császár és hivatalnokai] a nép apja és anyja. Az illetékesek vitassák meg, hogy miként lehet kijavítani [ezt a hibát], és terjesszenek fel [javaslatot az ügyben].”

² A *Hanshu*ról és szerzőiről lásd HULSEWÉ 1993: 130–131, NIENHAUSER 1986: 645–647, SWAN 1950: 3–4, WATSON 1974: 1–9.

³ I. sz. 80. április 13.

⁴ *Lunyu* 13.3, vö. TÓKEI 1980: I. 116.

三月甲寅，詔曰：「孔子曰：『刑罰不中，則人無所措手足。』今吏多不良，擅行喜怒，或案不以罪，迫脅無辜，致令自殺者，一歲且多於斷獄，甚非為人父母之意也。有司其議糾舉之。」⁵

Ha megvizsgáljuk a *Xingfazhi* tartalmát, feltételezhetjük, hogy a szöveg – vagy annak egy része – a császári rendelkezést követően kibontakozó hivatalnoki vitában született. A fejezet jól körülhatárolható álláspontot fogalmaz meg a büntetések reformját illetően, amelyet Ban Gu nemcsak történetíróként, hanem politikusként is képviselhetett az udvarban.

Magának a *Hanshunak* a keletkezéséről a *Hou Hanshu* 40. fejezete, Ban Biao életrajza – amely egyben fiának, Ban Gunak az élettörténetét is tartalmazza – a következőket írja:

Gaozutól 高祖 elkezdve, egészen Ping 平 császárig s Wang Mang 王莽 kivégzéséig, tizenkét nemzedéket, kétszázharminc évet [fogott át a *Hanshu*].⁶ Összeállította cselekedeteiket és tetteiket, az öt klasszikust követte, elejétől végéig behatóan és átfogóan, megalkotta a Tavaszok és ősök [mintáját követő] évkönyveket, a táblázatokat, az értekezéseket és az életrajzokat, mindösszesen száz fejezetet. [Ban] Gu, miután a Yongping uralkodási éra (i. sz. 58–75)⁷ közepén először megkapta a rendeletet, elrejtőzve finomította és gyűjtötte a gondolatait több mint húsz éven keresztül, s csak a Jianchu éra [76–83]⁸ közepén fejezte be [a munkát]. Ekkor nagyon nagyra becsülték az írását, s a tudósok között nem volt, aki ne azt recitálta volna.

起元高祖，終於孝平、王莽之誅，十有二世，二百三十年，綜其行事，傍貫五經，上下洽通，爲春秋考紀、表、志、傳凡百篇。固自永平中始受詔，潛精積思二十餘年，至建初中乃成。當世甚重其書，學者莫不諷誦焉。⁹

Ezek szerint a *Hanshu* a Jianchu éra középső szakaszában, i. sz. 79–80 körül készülhetett el, vagyis éppen a fent említett császári rendelkezés idején. A passzus azt állítja, hogy a könyv ekkor már tartalmazta mind a száz fejezetet,¹⁰ tehát az összes *zhi*-t, értekezést is, valóban azonban tudjuk, hogy a csillagászati értekezést és a táblázatokat

⁵ *Hou Hanshu* 3: 140.

⁶ Han Gaozu i. e. 206–195 között, Ping császár i. sz. 1–5 között, Wang Mang pedig i. sz. 9–23 között uralkodott.

⁷ A Yongping éra megegyezik a Han-házi Ming császár uralkodásával.

⁸ A Jianchu éra a Han-házi Zhang császár uralkodásának (76–88) három periódusa közül az első volt.

⁹ *Hou Hanshu* 40A: 1334.

¹⁰ A száz fejezet: tizenkét alapvető évkönyv (*benji* 本紀), nyolc táblázat (*biao* 表), tíz értekezés (*zhi* 志) és hetven „életrajz” (*liezhuan* 列傳).

csak jóval később fejezte be Ban Zhao.¹¹ Ezek alapján feltételezhető, hogy a *Xingfazhi* 80 körül keletkezett, bár megjegyzendő, hogy az erre vonatkozó forrásunk meglehetősen késői: a *Hou Hanshut* mintegy két és fél évszázaddal az események után szerkesztette Fan Ye 范曄 (398–445).

II. A fejezet címe

Érdemes néhány szót szólni az értekezés címéről. Mint említettük, a *Hanshu* 23. fejezete az első joggal foglalkozó értekezés, amely kínai történeti műben szerepel. A *Shijiben* 史記 nem található hasonló monográfia, a *Hanshu* utáni dinasztikus munkák jelentős része azonban tartalmazza a fejezetet. Összesen tizennégy *Xingfazhi* maradt ránk a különböző korokból.¹² A *Xingfazhi* kifejezésben a *zhi* 志 hagyományos fordítása 'értekezés' vagy 'monográfia',¹³ míg a *xingfa* 刑法 értelmezése általában „büntetések és törvények” vagy „büntető törvények”, „törvények”, „büntetőjog”, „jog”. A későbbi történeti művek *Xingfazhi* című fejezetei általában az adott dinasztia büntető törvénykezésével kapcsolatos legfontosabb kérdéseket és intézkedéseket sorolják fel, bár a kínai történetírói hagyománynak megfelelően, mivel *zhikról*, értekezésekről van szó, a dinasztikus kereteket a szerzők nem tartják be olyan szigorúan, mint például az évkönyvek (*ji* 紀) vagy életrajzok (*zhuan* 傳) esetében.¹⁴ Ezek alapján a *xingfa* „büntetések és törvények” vagy „büntető törvények” értelmezése kielégítőnek tűnik.

¹¹ HULSEWÉ 1993: 129–130.

¹² Az alábbi munkák tartalmazzák jogi értekezést: *Hanshu* 漢書, *Jinshu* 晉書, *Weishu* 魏書, *Suishu* 隋書, *Jiu Tangshu* 舊唐書, *Xin Tangshu* 新唐書, *Jiu Wudaishi* 舊五代史, *Songshi* 宋史, *Liaoshi* 遼史, *Jinshi* 金史, *Yuanshi* 元史, *Mingshi* 明史, *Xin Yuanshi* 新元史, *Qingshigao* 清史稿. Lásd WILKINSON 2000: 512 (31. táblázat); a *Xingfazhi* összegyűjtött modern kiadásairól lásd uo. 514.

¹³ Természetesen, mint a kínai kifejezések többségénél, mindkét fordítás félrevezető, de mivel a *zhi* fejezettípus (amely a *Shijiben* még *shuként* 書 szerepel) jól ismert, így a fordítás a kínai történeti irodalomban jártasak számára nem okoz gondot.

¹⁴ Vö. WILKINSON 2000: 502. Az értekezésekről/monográfiákról bővebben lásd BALÁZS elemzését (1976: 189–198).

Hulsewé azonban a Han-kori jogrendszeréről szóló monumentális művében megkockáztatja azt a feltételezést, hogy a *xingfa* ebben az esetben mást jelent.¹⁵ Mivel Ban Gu értekezése nem a pusztá tény-leírásra szorítkozik, hanem politikai állásfoglalást is megfogalmaz a büntetések kérdésében, s a *fa* szó 'normát', 'mértéket' is jelent, Hulsewé szerint szerencsésebb a „csonkító büntetésekre vonatkozó normák” („the norms for mutilating punishments”) értelmezés. Vagyis nem „büntetésekről és törvényekről”, hanem „a büntetések helyes mértékéről” van szó, amelyre vonatkozóan Ban Gu kifejti a nézeteit. Ezt az interpretációt konkrét bizonyítékokkal sem igazolni, sem cáfolni nem lehet, ugyanakkor a *xingfa* kifejezés más szövegekben való előfordulása azt mutatja, hogy nem birtokos szerkezetéről, hanem egyszerű mellérendelésről van szó. A *xingfa* szóösszetétel számtalanszor szerepel Kései Zhou-kori és későbbi szövegekben, egyértelműen mellérendelt fogalompárként, amit az is igazol, hogy gyakran további fogalompárok párhuzamaként jelenik meg.¹⁶ A *xing* és a *fa* mellérendeltségi viszonyát jelzi a *Hanshu*val csaknem egy időben elkészült szótár, a *Shuowen jiezi* 說文解字 „definíciója”: „a törvény: büntetés” (*fa xing ye* 法·刑也).¹⁷ A *Shuowen jiezi* természetesen nem meghatározásokat tartalmaz a szó modern értelmében, de a tétel jelzi, hogy a *fa* és a *xing* hasonló fogalomkörbe tartoztak, esetenként szinonimaként is alkalmazhatók voltak.

Hogy a *Xingfazhi* címben a *xing* nem kifejezetten a csonkító büntetésekre vonatkozott, amelyek visszaállítása mellett Ban Gu érvelt, azt az is igazolja, hogy a korabeli szövegekben a *xing* már mindenféle büntetést jelölhetett, nem csak a csonkítással járókat. Ha egyértelműsíteni akarták, hogy megcsonkításról van szó, akkor a *rouxing* 肉刑 (szó szerint: 'hús-büntetés') kifejezést használták – maga a *Xingfazhi* is így jár el kilenc alkalommal. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a címben Ban Gu a *xingfa* fogalompárt annak hagyományos, 'büntetések és törvények' értelmében használta.

¹⁵ HULSEWÉ 1955: 313.

¹⁶ Többször is így szerepel például a Ban Gu által jól ismert *Xunziben* 荀子, például „Amit a fejedelmek és az uralkodók gyűlölnék, ami elé a büntetések és törvények nagy tilalmat állítanak...” (君上之所惡也，刑法之所大禁也...) (*Xunzi* 4, *Rongru* 榮辱, *Megbecsülés és szégyen*). A *Xunziben* további három helyen szerepel a *xingfa* szóösszetétel (4., 11., 19. fejezet).

¹⁷ *Shuowen jiezi*: 474.

III. A *Xingfazhi* kompilációjellege

A modern nyugati szakszövegekhez, vagy akár a nyugati antikvitás értekezéseihez szokott olvasó számára csalódást okozhat, hogy a *Xingfazhi* nem összefüggő, egységes szerkezetű, logikus gondolatmenetű szöveg. Az értekezés számos része egymásra halmozott idézetekből áll, a szerző-szerkesztő bizonyos részletkérdéseket alaposan tárgyal, míg más, fontosnak tűnő témákról szót sem ejt. Az időrend laza, hosszú periódusok kimaradnak, még a Han-korral foglalkozó rész is csupán egy-két tucat mozzanatot emel ki a két évszázados fejlődésből, s rengeteg kérdésről semmit nem tudunk meg. A legszembevetőbb sajátosság a fejezetben az idézetek halmozása. A *Xingfazhi* szövegének nagyjából a felét hosszabb-rövidebb idézetek teszik ki. A fejezet hat helyen idézi a *Shujinget* 書經, nyolc helyen a *Zhouli* 周禮, tizenkét helyen a *Lunyu* 論語, négy helyen a *Zuozhuan* 左傳. Ban Gu több hosszú passzust vesz át a *Xunzi*-ből 荀子 is, illetve szó szerint idéz számos hivatalnoki beadványt és császári rendeletet. Ezek mellett előfordulnak olyan részek, amelyek szó szerint vagy részben megegyeznek a *Yantielun* 鹽鐵論, a *Hanfeizi* 韓非子, a *Huainanzi* 淮南子, a *Liezi* 列子, a *Guoyu* 國語 és a *Guanzi* 管子 egyes passzusaiival, vagy legalábbis tartalmilag igen közel állnak hozzájuk. Azokban a részekben, amelyek nem szó szerinti átvételek, hanem elméletileg Ban Gu saját fejtegetései, legkevesebb hetvenkét idézet található. Mivel a kínai szöveg nem mindig jelölte, hogy idézet következik, s a kommentátorok sok olyan szöveget már minden bizonnyal nem ismertek, amelyből Ban Gu meríthetett, az idézetek súlya a fejezetben valószínűleg még ennél is nagyobb.¹⁸

Mindez azonban a legmesszebbmenőkig megfelel a kínai hagyományoknak, sőt a *Hanshu* azok reprezentatív alkotásának, s egyben mintaképének tekinthető, hiszen a későbbi dinasztikus történeti munkák szerkezetükben és szemléletükben mind a *Hanshu*-t követték. A kínai történetírók egészen más eszközökkel és célokkal dolgoztak, mint a nyugatiak, s történelmükből egészen más dolgok voltak számukra relevánsak. Az ilyen jellegű kínai szövegek eredetiségét és sajátosságait nem a szerző saját ecsetje alól származó gondolatok, hanem az idézetek megválogatása, összefűzése, egységbe foglalása adja. A kínai írástudó sokszor nem a maga szavaival fejezte ki gondolatait,

¹⁸ A *Xingfazhi*-ben található idézetekről lásd HULSEWÉ 1955: 311–312. Az „idézetés hagyományos művészetéről”, a „hagyományhű szajkózásról” bővebben lásd BALÁZS 1976: 183–185.

hanem olyan szöveghelyeket keresett a rendelkezésére álló klasszikus irodalomban, amelyeknek ügyes megválogatásával és összeszerkesztésével a saját nézeteit a lehető legjobban kifejezhette – s egyben a régi bölcsek tekintélyére is támaszkodhatott. Így a kínai tradíción belül, a máshonnan átvett passzusok nagy száma ellenére, a *Xingfazhi* egységes szövegnek és eredeti alkotásnak tekinthető.

IV. A fejezetben tárgyalt főbb problémák

Az egész fejezetet végigkíséri egy központi probléma. Az ideális „konfuciánus” állam az erények mindenre kiterjedő voltán nyugszik. Az állam élén a bölcs uralkodó áll, aki rendelkezik a *de* 德 (erény, erő) mágikus kisugárzó képességével. Erénye áthatja hivatalnokait is, akik tovább sugározzák azt a népnek. A társadalomban mindenkinek megvan a helye és szerepe, s mindenki azon munkálkodik, hogy a helyzetéhez kapcsolódó kötelezettségeket a lehető legjobban ellássa. Így a társadalomban béke és jólét uralkodik, s külső ellenség sem fenyeget, hiszen a bölcs uralkodóhoz maguktól, éppen a mágikus vonzás következtében áramlanak a környező népek, hogy az uralmából eredő áldásokban részesüljenek. A konfuciánus eszmény tehát egy konfliktusmentes, megelégedett társadalom, s a mindenkori uralkodónak ezen eszmény elérésére kell törekednie. Csakhogy a valóság nyilvánvalóan soha nem felelhetett meg ennek az eszménynek, a társadalmon belül gyakran keletkeztek konfliktusok, mindig akadtak olyanok, akiknek viselkedése nem felelt meg helyzetüknek, s külső ellenségek is folyamatosan fenyegették a kínai államokat. Az állam és a társadalom működőképességének fenntartása érdekében tehát az uralkodónak a büntetések és a háború eszközéhez kellett folyamodnia.

A dilemma tehát a következő: az uralkodó, akinek elméletileg erőszakmentesen, pusztán erényével kellene kormányoznia, a tapasztalatok szerint valójában nagyon is gyakran nyúl az erőszakhoz. Ezzel az ellentmondással az írástudónak, különösen, ha a joggal kíván foglalkozni, valamit kezdenie kell. Úgy véljük, éppen ez a kérdés áll a *Xingfazhi* fókuszában.

Ban Gu rögtön a bevezetésben igyekszik feloldani az ellentmondást, ugyanakkor később is vissza-visszatér rá. Ban alapvetően két, egymással szorosan összefüggő megoldást ad. Az első válaszkísérlet az, hogy az embert az Éghez hasonlítja, s igyekszik bizonyítani, hogy az ember a viselkedésében – tehát például az uralkodó büntetéseiben – pusztán az Eget követi, ami legitimálja tetteit. Ez a gondolat

jelenik meg a jelen tanulmány elején idézett verses ismertetésben is, amely a *Hanshu* 100. fejezetében, a munka „tartalomjegyzékében” található. Ahogyan az Ég is néha villámlik és mennydörög, úgy az uralkodó is kénytelen olykor az államilag szentesített erőszak eszközához nyúlni, így a büntetések alkalmazásával az állam csupán a neki mintát adó Eget követi.

A másik ezzel kapcsolatos megoldáskísérlet az, hogy a büntetések bevezetését Ban Gu a régi bölcs királyokhoz köti. A klasszikusokban – elsősorban a *Shujing*ben – bőven található utalás arra, hogy már a szent királyok is, korlátozott mértékben ugyan, de kénytelenek voltak az erőszak eszközához nyúlni. Ban Gu tudatosan használja ezeket az utalásokat, s a bevezetésben összeköti az erényeket az azok gyakorlásához nélkülözhetetlen hatalommal: „A szeretetnek tiszteletre (*jing* 敬) van szüksége, hogy ne zülljék el; az erénynek tekintély (*wei* 威) kell, hogy hosszan fennmaradjon. Ezért lefektették a szertartásokat, hogy magasba emeljék a tiszteletet; megalkották a büntetéseket, hogy világossá tegyék a tekintélyt.” (愛待敬而不敗，德須威而久立，故制禮以崇敬，作刑以明威也。) Vagyis a büntetésekre azért van szükség, hogy biztosíthassák az erény uralmát. Mindez ott kapcsolódik a büntetések Eget követő jellegéhez, hogy a mitikus királyok a büntetések megalkotásában is az Eget követték, így intézkedéseik – és a későbbi uralkodók tettei is – égi legitimitást nyertek.

Fontos azonban kiemelni, hogy az Ég és a régi bölcsek kiemelt szerepe ellenére Ban Gu – s vele együtt a kínai gondolkodók többsége – nem tulajdonított a büntetéseknek isteni eredetet. A törvényeket – ellentétben például a mezopotámiai vagy ószövétségi hagyományokkal – nem egy istenség vagy az Ég nyilatkoztatta ki, hanem olyan bölcsek alkották meg, akik ugyan az Eget utánozták, de ők maguk emberek voltak. Az Ég tehát csupán mintát ad a helyes kormányzáshoz, de a szabályokat e minta alapján az embereknek kell megalkotniuk.

Ban Gu tehát a fejezet bevezetőjében megfogalmazza azt a központi problémát, amelyre aztán a fejezet számos részén visszautal: mi adja az államilag szentesített erőszak legitimitációját, miért van az alapvetően az emberek javát szolgálni hivatott államnak joga arra, hogy egyes embereket megcsonkítson vagy akár megöljön. Mindennek aktuálpolitikai olvasata is lehet, hiszen, mint már említettük, éppen a *Hanshu* születésének idején zajlott vita a császári udvarban a büntetésekről, s e vitában minden bizonnyal Ban Gu is kifejtette véleményét. A szöveg azonban nem tekinthető csupán politikai értekezésnek: olyan alapgondolatokat fogalmaz meg, amelyek ugyan felhasználhatók voltak egy konkrét vitában is, de a császárkori kínai jogi gondolkodás kiindulópontjául is szolgáltak.

A másik fő probléma, amely főleg a Han-korral foglalkozó részekben jelenik meg, gyakorlati jellegű. A hatalmas kiterjedésű Han Birodalomban az igazságszolgáltatás egységességének és méltányosságának fenntartása igen nehéz feladat volt. Egyrészt, mint minden jogrendszer esetén, állandó gondot okozott az, hogy ha a törvények túl általánosak, akkor a helyi hivatalnokok eltérően értelmezik őket, s a törvénykezés nem lesz egységes és igazságos; ha viszont a túlszabályozás végletébe esnek, akkor azzal gúzsba kötik mind a hivatalnokokat, mind a népet, ráadásul a rengeteg törvény, előírás és precedens átláthatatlanná teszi a rendszert, s nagy teret ad a visszaélésekre. Az egyensúlyi állapotot csaknem lehetetlen volt megtalálni; maga Ban Gu még a Han-házi Wen 文 császár (i. e. 180–157) uralkodását látta e tekintetben a legsikeresebbnek. Másrészt nehéz olyan büntetési rendszert bevezetni, amely arányban áll a bűnökkel. Ha a büntetések túl enyhék, akkor az emberek nem veszik őket komolyan, és megsaporodik a bűnözés; ha viszont túl szigorúak, akkor rengeteg embert kell kivégezni vagy megcsonkítani, ami viszont nem lehet a jó uralkodó célja. Ban Gu a kérdésekre hagyományos megoldást javasol: ahogy a VI. részben kifejti, a Zhou-házi Mu 穆 király alatt létezett büntetési rendszerhez kell közelíteni, amely kétszáz halálbüntetéssel járó bűnt ismert, továbbá vissza kell állítani a csonkító büntetéseket.

V. A katonai szervezet leírása

A II. szövegrészben, némileg meglepő módon, Ban Gu hosszasan értekezik a katonai szervezet, pontosabban a katonai adók rendszerének fejlődéséről a Sárga Császár korától egészen a Han-házi Wu 武 és Yuan 元 császárokig. A rész szinte minden konfuciánus toposzt tartalmaz a korszak háborús politikájáról, illetve a katonai adók alapjául szolgáló földbirtokrendszerről, s nincs benne olyan információ vagy gondolat, amely ne lenne jól ismert más művekből. A Korai Zhou-kori birtokrendszer leírása a *Zhouliból* származik, s a többi szövegrész is ismert máshonnan, például a *Xunzi* fennmaradt szövegéből. Ezzel a résszel kapcsolatban az igazán érdekes kérdés az, hogy miért került bele a katonai rendszerről szóló terjedelmes értekezés a büntetőjoggal foglalkozó fejezetbe.

Nyugati szemmel a háború és az igazságszolgáltatás meglehetősen eltérő szféráját jelentik az állami tevékenységnek, s csak kevés közülük van egymáshoz. A kínai gondolkodásban azonban más volt a helyzet. Bizonyos szempontból a háború és a büntetés az államnak

ugyanolyan jellegű megnyilvánulása: az állam, bár célja a rend és a jólét biztosítása, esetenként megfosztja az embereket testi épségüktől vagy életüktől. Mint már láttuk, ez a büntetések esetében komoly dilemmát jelentett, s ugyanez a probléma jelentkezett a háborúk esetében is. A konfuciánus államideológiában hódító háborúnak nincs helye: ha az uralkodó erényes, akkor a környező országok népe maga fogja kérni, hogy az alattvalója lehessen. Elméletileg tehát nem lenne szükség hadseregre, katonai szolgálatra és hadi adóra. A gyakorlatban természetesen mindez kivitelezhetetlen volt, így a gondolkodóknak meg kellett magyarázniuk, hogy miért áldoznak a mindenkori uralkodók rengeteg emberi és anyagi erőforrást a hadseregek fenntartására. A *Xingfazhi* is erre tesz kísérletet: a büntetésekhez hasonló módon, már az ősi szent királyok is rá voltak kényszerítve, hogy hadba szálljanak a rendet fenyegetők ellen, a Shang-dinasztia a züllött, utolsó Xia-házi, a Zhou-dinasztia pedig a gonosz, utolsó Shang-dinasztiabeli király ellen volt kénytelen hadat viselni. Később aztán a háborúskodás öncéllá vált, az uralkodókat nem a megfelelő erények vezették, s nem is arathattak tartós sikert.

Mivel a háború és a büntetés ugyanannak az államilag szentesített erőszaknak a megnyilvánulása, éles határvonal nem vonható közéjük.¹⁹ A háború célja, hasonlóan a büntetésekhez, csak a rend helyreállítása, a béke biztosítása lehet. Vagyis a háború is egyfajta büntetés, amelyet a rendet fegyverrel fenyegetők ellen alkalmaznak. Az egyetlen elfogadható háború a büntető háború, s minthogy így ez is egyfajta büntetés, elvi szinten nem szükséges elválasztani a büntetőjogtól. Számtalan olyan ókori szöveghelyet ismerünk, amely azt igazolja, hogy a háborút a kínaiak már a konfucianizmus dominánssá válása előtt is egyfajta büntetésnek tartották, pontosabban így igyekeztek beállítani.²⁰ A büntetés és a háború összekapcsolódásának *locus classicus*a a *Guoyu* 國語 című munka *Lu yu* 魯語 fejezetében található, ezt aztán a *Xingfazhi* is idézi:

A nagy büntetésekben páncélokat és támadó fegyvereket használtak; az ezután következő [büntetésekben] fejszéket és bárdokat alkalmaztak; a közepes büntetésekben késeket és fűrészeket használtak; az ezután következőkben fúrókat és vésőket; az enyhe büntetésekben korbácsot és botot használtak. A nagy [ügyeknél a megöltek holttestét] kifektették a mezőre; a kisebb [ügyeknél pedig] a piacra vagy az udvarba hozták [a holttestet].

¹⁹ Az államilag szentesített erőszak ókori kínai formáiról lásd LEWIS 1990.

²⁰ A háború és a büntetések összekapcsolásáról szóló elméletek ismertetését lásd HULSEWÉ 1955: 314–316.

大刑用甲兵，其次用斧鉞；中刑用刀鋸，其次用鑕鑿；薄刑用鞭撻。大者陳諸原野，小者致之市朝。

A szöveghely, mint látható, a háborút, a különböző csonkító büntetéseket és a botozást ugyanazon skála eltérő fokozatainak tekinti.

VI. A fordításról

A fordítást a *Hanshu* ma legelterjedtebb, Zhonghua Shuju-féle 中華書局 kiadása alapján készítettük, felhasználva az abban idézett kommentárokat. A fordításban figyelembe vettük Hulsewé angol nyelvű fordítását és az ahhoz írt jegyzeteket is.²¹

A tagolást tekintve új módszert alkalmaztunk. Az eredeti szöveget sem a szerző, sem a későbbi kiadások szerkesztői nem tagolták kisebb részekre, annak ellenére, hogy tartalmát tekintve a szöveg jól elkülöníthető szakaszokra osztható. Jelen fordításunkban, a könnyebb áttekinthetőség érdekében, a szöveget kisebb részekre és al egységekre bontottuk, s az egységeknek, tartalmuk alapján, címet adtunk.

A *Hanshu* stílusa híresen tömör és lényegre törő. Ban Gu nemcsak saját gondolatait igyekezett a lehető legkevesebb írásjegybe sűríteni, hanem sokszor még az idézeteket is lerövidítette, a feleslegesnek ítélt szavakat kihagyva belőlük. E tömörség miatt a fejezet sok helyen nehezen értelmezhető, s a fordító kénytelen a szöveget kiegészítésekkel érthetőbbé tenni. Egy-egy ilyen kiegészítés – csakúgy, mint számos mondat fordítása – csak egy a lehetséges megoldások közül, így szövegértelmezésünk semmiképpen nem tekinthető a fejezet egyetlen elfogadható fordításának.

²¹ HULSEWÉ 1955: 309–422.

Hanshu, 23. fejezet
Értekezés a büntetésekről és a törvényekről (*Xingfazhi*)

I. Bevezetés

Az ember az Ég és Föld formáira hasonlít,²² megőrzi az Öt Állandó [erény]²³ alaptermészetét, látása és hallása tiszta és éles; az élők közül ő a leginkább szellemi lény. Karmai és fogai nem elegendőek arra, hogy biztosítsák számára azt, amit akar és amire vágyik; futása és menekülése nem elegendő arra, hogy elkerülje a veszedelmeket és ártalmakat; nincs szőre és tolla, hogy távol tartsa a hideget és a meleget. Ezért szolgálatába kell állítania a dolgokat, hogy táplálja magát velük; a bölcsességet alkalmazza, s nem az erőre támaszkodik. Így válik ő a legnemesebbé.²⁴

Ha nem rendelkezik emberséggel és szeretettel, akkor nem tud csoportot alkotni; ha nem tud csoportot alkotni, akkor nem tud felülkerekedni a dolgokon; ha nem tud felülkerekedni a dolgokon, akkor tápláléka nem lesz elégséges. Ha [az ember] csoportot alkot, de [az élelem] nem elégséges, megjelenik a versengés szelleme. Az ősi bölcsek fenségességükben először gyakorolták a tiszteletteljes engedékenység és a kiterjedt szeretet erényét, s a sokaság örömmel a szívében követte őket. Követték őket és csoportot alkottak – ezek [a bölcsek] lettek az uraik; feléjük fordultak és hozzájuk mentek – ők lettek a királyaik.²⁵

²² A más forrásból is ismert összehasonlítás szerint az ember kerek feje az Ég kerekiségére, talpa pedig a Föld szögletességére hasonlít. Lásd például Ying Shao 應劭 (140 k.–204 előtt) kommentárjának vonatkozó megjegyzését (*Hanshu* 23: 1080), illetve a *Huainanzi* 淮南子 7. fejezetét (TÓKEI 1980: III. 86).

²³ Az Öt Állandó erény (*wuchang* 五常) a következő: emberség (*ren* 仁), igazságosság (*yi* 義), szertartásosság (*li* 禮), bölcsesség (*zhi* 智), őszinteség (*xin* 信). Lásd például Yan Shigu 顏師古 (581–645) kommentárjának vonatkozó megjegyzését (*Hanshu* 23: 1080).

²⁴ A fenti bekezdés, néhány írásjegynyi eltéréssel, megtalálható a *Liezi* 7.15-ben (vö. TÓKEI 1980: I. 317).

²⁵ A szerző itt kihasználja, hogy a 'csoport' (*qun* 群) és az 'úr' (*jun* 君), illetve a 'felé, hozzá megy' (*wang* 往) és a 'király' (*wang* 王) szavak mind kiejtésükben, mind íráskéjükben hasonlítanak egymáshoz. Így Ban Gu a mondanivalóját, mely szerint a közösségalkotásnak egyenes következménye a hierarchia megjelenése, erőltetett etimológiai érvekkel is alátámasztja.

A *Hongfanban* 洪範 ez áll: „Az Ég Fia a nép apjaként és anyjaként tevékenykedik, ő az Égalatti királya.”²⁶ A bölcsek ezt a példát alkalmazták a nevek kiigazítására.²⁷ Azt hirdették, hogy az uralkodó: apa és anya. Világossá tették, hogy az emberség, a szeretet, az erény és az engedékenység; ezek a királyi út alapjai. A szeretetnek [azonban] tiszteletre van szüksége, hogy ne zülljék el; az erénynek tekintély kell, hogy hosszan fennmaradjon. Ezért lefektették a szertartásokat, hogy magasba emeljék a tiszteletet; megalkották a büntetéseket, hogy világossá tegyék a tekintélyt. Mivel a bölcsek felvilágosult és bölcs alaptermészettel rendelkeztek, egész biztosan megértették az Ég és a Föld szívéét. Lefektették a szertartásokat és megalkották a tanítást, fölállították a törvényeket és megteremtették a büntetéseket, tevékenységükben a nép érzéseit követték, példájuk az Ég, mintájuk a Föld volt. Ezért mondják, hogy amikor a régi királyok megalkották a szertartásokat, „az Ég világosságát tartották példájuknak, s a Föld alaptermészetét követték. Büntetéseik, bírságaik, félelemkeltő börtöneik²⁸ ahhoz hasonlítottak, ahogyan az Ég dörgésével és villámaival öl és pusztít. Kedvesek voltak és szeretetteljesek, jóindulatúak és harmonikusak, ezáltal az Ég teremtmény, szaporító, gyarapító és nevelő [tevékenységét] utánózták.”²⁹ Az *Írások könyvében* ez áll: „Az Ég rangot ad azoknak, akik rendelkeznek a szertartásossággal”, s „az Ég megbünteti azokat, akik bűnt követnek el”.³⁰ Ezért a bölcsek az égi rangrendszert követve lefektették az Öt Szertartásosságot,³¹ s az égi bün-

²⁶ A *Hongfan* (A nagy szabály) a *Shujing* (Írások könyve) egyik fejezete. Magyar fordítását lásd TŐKEI 1980: I. 35–42. Az idézett mondat pontos helye: *Shujing*: 333 (*Hongfan* 16), Tőkei némiképp másképp fordítja.

²⁷ A „nevek kiigazítása” (*zhengming* 正名) fontos konfuciánus fogalom, lásd például FUNG 2003: 71.

²⁸ A *yu* 獄 szó egyszerre jelenthet ‘pert’ és ‘börtönt’. HULSEWÉ (*RHL*: 322) a *weiyu* 威獄 kifejezésre az ‘awe-inspiring lawsuits’ megoldást választja, de valószínűleg CH’Ü (1956: 422) javaslata szerencsésebb (‘awe-inspiring prisons’).

²⁹ *Zuozhuan*: 708 (Zhao fejedelem 25. éve).

³⁰ *Shujing*: 73–74 (*Gao yao mo* 6).

³¹ Az Öt Szertartásosság (*wuli* 五禮) többféle felsorolást takarhat. Maga Ban Gu a *Hanshu* 22., *Értekezés a szertartásokról és a zenéről* című fejezetének legelején az alábbi alkalmakhoz kapcsolódó szertartásokat nevezi meg: házasság (*hunyin zhi li* 婚姻之禮), falusi ivászat (*xiangyin zhi li* 鄉飲之禮), gyász és áldozatbemutató (*sangji zhi li* 喪祭之禮), látogatás és kihallgatás (*chaojin zhi li* 朝覲之禮) (*Hanshu* 22: 1027–1028). Ez utóbbi lehetséges, hogy kétfajta alkalmat jelent: arisztokraták közötti látogatást (*chao*), illetve uralkodói kihallgatást (*jin*); HULSEWÉ (*RHL*: 353, 12. jegyzet) ezt az értelmezést adja. Így kijön az „Öt Szertartásosság”. A *Xingfazhi* fenti mondatához írt kommentárjában azonban Yan Shigu az Öt Szertartásos-

tetéseket követve megalkották az Öt Büntetést.³² „A nagy büntetésekben páncélokat és támadó fegyvereket használtak; az ezután következő [büntetésekben] fejszéket és bárdokat alkalmaztak; a közepes büntetésekben késeket és fűrészeket használtak; az ezután következőkben fúrókat és vésőket; az enyhe büntetésekben korbácsot és botot használtak. A nagy [ügyeknél a megöltek holttestét] kifektették a mezőre; a kisebb [ügyeknél pedig] a piactérre vagy az udvarba hozták [a holttestet].”³³ Mindez az ősidőkből ered.

II. A katonai szervezet fejlődése

II.1. Háborúk az ősi uralkodók korában

Azután, hogy a Sárga Császár [korában] lezajlott a zhuolui 涿鹿 csata, ami által megfékeztek a tűzvészt,³⁴ s hogy Zhuanxu 顓頊 [korában] megtörtént a Gonggong 共工 [elleni] hadjárat, ³⁵ ami által

ságot így adja meg: szerencsés és szerencsétlen események, vendég fogadása, katonai ügyek, örömteli alkalmak (ji 吉, xiong 凶, bin 賓, jun 軍, jia 嘉) (Hanshu 23: 1080).

³² Az Öt Büntetés (wuxing 五刑) mibenléte szintén eltér a különböző forrásokban. A fejezet később idézi a Zhouli-t, amely szerint az Öt Büntetés a következő: „a tetoválás, amely ötszázféle bűnért jár, az orrlevágás, amely ötszázféle bűnért jár, az ivartalanítás, amely ötszázféle bűnért jár, a láblevágás, amely ötszázféle bűnért jár, a halálbüntetés, amely ötszázféle bűnért jár.” Lásd még BIOT 1851: 354–355, MASPERO 1978: 77, SHAPIRO 1990: 32, SALÁT 2003: 133–134.

³³ Az idézet a Guoyu című munka Lu yu című fejezetéből származik.

³⁴ A Sárga Császár (Huangdi 黃帝) legendás uralkodó és kultúrhérosz volt, a hagyomány szerint i. e. 2698–2598 között uralkodott. Ő ismertette meg az embereket a kocsival, a fegyverekkel, a hajókkal, a fazekassággal stb. (GILES 1898: 338). A híres zhuolui csatában, amelyben a felek varázsserejükkel különböző természeti erőket is segítségül hívtak, a Sárga Császár Yandit 炎帝, más források szerint az ellene fellázadt félig ember, félig vadállat Chi Yout 蚩尤 győzte le. A legendáról lásd KARLGREN 1946: 283 sk. A Sárga Császár küzdelmeihez kapcsolódó legendák elemzését lásd LEWIS 1990: 174–205.

³⁵ Gonggong kígyótestű, emberfejű, vörös hajú szörny volt, aki fejével nekirohanva le akarta dönteni az ég északnyugati oszlopát, hogy az ég rázuhanjon a földre. Csak megroggyantani tudta, emiatt a föld azóta is délkeletnek lejt, az ég pedig északnyugat felé lehajlik. Gonggongot a Zhuanxu nevű hős győzte le (MASPERO 1978: 41). A többi említett legendáról lásd KARLGREN 1946: 249 sk.

megfékeztek az árvizeket,³⁶ a jó kormányzás Tang 唐 és Yu 虞 korában érte el a csúcspontját.³⁷ Mégis, nekik is számúzniük kellett Gonggongot, el kellett űzniük Huandout 讙兜, bujkálásra kellett szorítaniuk a Sanmiaót 三苗, és meg kellett ölniük Gunt 鯀.³⁸ Csak ezután tudták alávetni az Égalattit. A Xia-dinasztia 夏 [idején] elhangzott a Gan-beli 甘 beszéd Huról 扈;³⁹ s a Yin- 殷 és a Zhou-házak 周 is támadó fegyvereikkel szilárdították meg [hatalmukat] az Égalattiban. Miután az Égalattiban [uralmuk] megszilárdult, begyűjtötték és tárházakba helyezték a pajzsokat és a törbaltákat, s műveltséggel és erényekkel tanították [a népet]. Mégis, létrehozták a Lovak Igazgatójának (*sima* 司馬) hivatalát, s felállították a Hat Hadsereg (*liujun* 六軍) sokaságát.⁴⁰

II.2. A földek felosztása, a katonai adók és a hadszervezet a Korai Zhou-korban

A kútföldrendszer (*jingtian* 井田)⁴¹ alapján kivetették a katonai adót (*junfu* 軍賦). Egy egy *li* 里 oldalú négyzetes terület volt egy *jing* 井; tíz *jing* tett ki egy *tongot* 通. Tíz *tongból* állt egy *cheng* 成. Egy *cheng* egy oldala tíz *li* volt. Tíz *cheng* tett ki egy *zhongot* 終, tíz *zhong* pedig egy *TONGot* 同. Egy *TONG* egy oldala száz *li* volt. Tíz *TONG* alkotott egy *fenget* 封, tíz *feng* pedig egy *jit* 畿. Egy *ji* egy oldala ezer *li*

³⁶ Lásd KARLGREN 1946: 218, 227.

³⁷ Tang Yaóval 堯, Yu pedig Shunnal 舜 azonos, mindketten legendás ősi uralkodók voltak. A hagyomány szerint az i. e. 24–23. században uralkodtak. Yao állítólag 70–98 évig ült a trónon, uralkodása – Shunéval együtt – a konfuciánus hagyományban az aranykor szinonimája (GILES 1898: 921). Shun szülőtiszteletéről vált híressé, s erényessége miatt Yao – saját fiát félreállítva – őt tette meg utódjává, feleségül adva hozzá két lányát (GILES 1898: 663–664).

³⁸ E négy bűnös megbüntetéséről lásd *Shujing*: 39–40 (*Shundian* 12). Gonggongról és Huandouról lásd még *Shujing*: 23–24 (*Yaodian* 10), Gunról lásd *Shujing*: 24–25 (*Yaodian* 11).

³⁹ Utalás az *Írások könyve* egyik fejezetére: *Shujing*: 152–155 (*Ganshi*).

⁴⁰ A Lovak Igazgatója a *Zhou*liban (*Xiaguan*) leírt idealizált államszervezet hadügyminisztere volt, ő hívta be, gyakorlatoztatta és vezette a katonákat, s háborúban a bírójuk is volt. Lásd BIOT 1851: II. 141–142, MASPERO 1978: 75. A Hat Hadsereg a Zhou királyi birtok hat része által kiállított seregek összessége volt, a valószínűleg túlzó hagyomány szerint hetvenötezer emberből állt. Lásd MASPERO 1978: 84–85.

⁴¹ A kútföldrendszerről lásd például MASPERO 1978: 102–104. A rendszer minden bizonnyal utólagos konstrukció, a valóságban nem létezett.

volt. Voltak [általános] adók (*shui* 稅), és voltak katonai adók (*fu* 賦). Az [általános] adó arra szolgált, hogy legyen elég élelem; a katonai adó arra szolgált, hogy legyen elég fegyver. Ezért négy *jing* 井 volt egy *yi* 邑, négy *yi* pedig egy *qiu* 丘. Egy *qiu* tehát tizenhat *jing*-ből állt, [s katonai adója] egy csataló és három ökör volt.

Négy *qiu* alkotott egy *diant* 甸, egy *dian* tehát hatvannégy *jing*-ből állt, [s katonai adója] négy csataló, egy harci kocsi, tizenkét ökör, három páncélos tiszt, hetvenkét közkatona volt, mindannyian felszerelve pajzsokkal és törbaltákkal. Ezt nevezték a *Kocsik és lovak törvényének* (*Chengma zhi fa* 乘馬之法).⁴²

Egy TONG [egy oldala] száz *li* volt, s összesen tízezer *jing*-ből állt. Kivonva ebből háromezer-hatszáz *jing*-et, amelyet hegyek, folyók, mocsarak, falak, árkok, települések, lakóhelyek, kertek, parkok, utak, ösvények foglaltak el, a katonai adót hatezer-négyszáz *jing* után fizetendőként, vagyis négyszáz csatalóban és száz harci kocsiban rögzítették. Ez volt a minisztereknek és főhivatalnokoknak juttatott nagyobb földadomány, amelyet „száz kocsis birtoknak” neveztek.

Egy *feng* [egy oldala] háromszáztizenhat *li* volt, s összesen száz-ezer *jing*-ből állt. A katonai adót hatvannégyezer *jing* után fizetendőként, négyezer csatalóban és ezer harci kocsiban rögzítették. Ez volt a fejedelmeknek [juttatott] nagyobb [földadomány], amelyet „ezer kocsis országnak” neveztek.

Az Ég Fia egy *jis* birtokának [egy oldala] ezer *li* volt, s összesen egymillió *jing*-ből állt. A katonai adót hatszáznegyvenezer *jing* után fizetendőként, negyvenezer csatalóban és tízezer harci kocsiban rögzítették. Ezért [az Ég Fiát] „tízezer harci kocsi urának” nevezték.⁴³

A csatalovak, kocsik, gyalogosok, pajzsok, törbalták mindig készen álltak [a bevetésre]. Tavasszal felállították a seregeket a vadászathoz; nyáron [füvet] téptek a kunyhókhoz, hogy a gabonahajtasoktól [elűzzék a szellemeket]; ősszel gyakorlatoztatták a katonákat az őszi vadászathoz; télen tartották a nagy ellenőrzést a téli vadászathoz.⁴⁴ Minderre a mezőgazdasági munkálatok szüneteiben került sor, hogy [az embereket különböző] szolgálatokra képezzék ki.

⁴² A rendszer hasonló leírása megtalálható a *Zhouli*-ban is (*Kaogongji*, *Jiangren*; *Xiaguan*; *Diguan*, *Xiaositu*; BIOT 1851: II. 566, II. 167, I. 226). Az említett törvényről lásd Legge megjegyzéseit (*Zuo zhuan*: 337).

⁴³ A megnevezés meglehetősen gyakori az ókori irodalomban, lásd például *Mengzi* I A/I. (TÓKEI 1980: I. 329).

⁴⁴ A vadászatról lásd a *Zhouli Xiaguan*, *Da sima* című részét, illetve BIOT 1851: 171. A vadászat, a háború és az áldozatbemutatás szoros összefüggéséről lásd LEWIS 1990: 17–28.

Öt *guo* 國 alkotott egy *shu* 屬, a *shu* élén állt a *zhang* 長. Tíz *guo* alkotott egy *lian* 連, a *lian* élén állt a *shuai* 帥. Harminc *guo* alkotott egy *zu* 卒, a *zu* élén állt a *zheng* 正. Kétszázötven *guo* alkotott egy *zhou* 州, a *zhou* élén állt a *mu* 牧. A *lian*-ben a *shuai* évente ellenőrizte a kocsikat; a *zu*-ban a *zheng* háromévente ellenőrizte a gyalogos katonákat; a sokaság *mu*-ja ötévente nagy ellenőrzést tartott a kocsik és a gyalogosok felett.

Ez az általános leírása annak, ahogyan a régi királyok kormányozták országukat, felállították katonaságukat, és eleendővé tették fegyvereiket.⁴⁵

II.3. A hadszervezet a Tavaszok és Őszök korszak⁴⁶ hegemonjai alatt

A Zhou-ház útja lehanyatlott, a törvények és mértékek elenyésztek. Elérve ahhoz, amikor a Qi-beli 齊 Huan 桓 fejedelem⁴⁷ hivatalban alkalmazta Guan Zhongot 管仲,⁴⁸ az országban gazdagság, a nép

⁴⁵ Nem férhet hozzá kétség, hogy a fenti leírás idealizált, a valóságban így nem létezett állapotot tükröz.

⁴⁶ A Tavaszok és Őszök (*Chunqiu* 春秋) korszak i. e. 722-től i. e. 481-ig tartott, nevét a hasonló című évkönyvről kapta, mely Lu 魯 állam eseményeit örökölte meg a kérdéses időszakban.

⁴⁷ A Qi-beli Huan az „öt hegemon” (*wu ba* 五霸) egyike volt. Az „öt hegemon” a Tavaszok és Őszök időszakának öt kiemelkedő fejedelmét jelöli, akiknek vezető szerepét hosszabb-rövidebb ideig a többi fejedelemség is elismerte. Általában a következőket számítják közéjük: Qi-beli Huan (i. e. 685–643), Jin-beli 晉 Wen 文 (i. e. 636–628), Qin-beli 秦 Mu 穆 (i. e. 659–621), Chu-beli 楚 Zhuang 莊 (i. e. 613–591) és Song-beli 宋 Xiang 襄 (i. e. 650–637).

⁴⁸ Guan Zhong (?–i. e. 645) Qi főminisztere volt, akit a legkorábbi legistának szoktak tartani. A hagyomány szerint Guan Zhong az egész lakosságot katonai jellegű szervezetekbe osztotta, állami monopóliummá tette a vas és a só kitermelését, állami ellenőrzés alá vonta a kereskedelmet, megerősítette a hadsereget és megreformálta az adórendszert. Ezáltal Qi rendkívül megerősödött, Huan fejedelem pedig a Zhou-kor egyik hegemonjává válhatott. Guan Zhong alakja a legendás múltba vész, intézkedéseiről és elveiről nem sok megbízható információnk van. A nevét viselő *Guanzi* 管子 (*Guan mester*) című terjedelmes mű, amely ránk maradt, számos szerző hosszabb-rövidebb írásaiból összeállított kompiláció a Hadakozó fejedelemségek korából és a Han-korból. E mű részben legista elveket tükröz, ugyanakkor konfuciánus és taoista elemek is találhatók benne. Guan Zhong életéről lásd a *Shiji* 32. és 62. fejezetét, a *Guanzi* rövid részletének magyar fordítását lásd TÖKEI 1980: II. 409–416.

körében béke uralkodott. A fejedelem megkérdezte [Guan Zhongot] az uralom gyakorlásának és a hadsereg alkalmazásának útjáról. Guan Zhong így felelt: „Uram, ha [százfős] csapatokat (*zu* 卒) és ötös csoportokat (*wu* 伍) szeretnél felállítani, s páncélokat és támadó fegyvereket készíteni, akkor a nagy országok is készíteni fognak [fegyvereket], a kis országok pedig védműveket állítanak fel. Így nehéz lesz gyorsan elérni céljaidat.” Ezért ezután kiépítette a belső igazgatást, s erre bízta a katonai igazgatást. Így a [százfős] csapatokat és az ötös csoportokat a falvakban határozták meg, míg a katonai kormányzást a határvidékeken tették teljessé. Összekapcsolta a tízes csoportokat (*shi* 什) az ötösökkel, [így azok tagjai] lakásukban és szállásukban megosztották örömeiket, életükben és halálukban megosztották bánatukat, szerencsétlenségük és szerencsésük közös volt. Ezért ha éjszaka harcoltak, hallották [és felismerték] egymás hangját, s ha nappal harcoltak, látták [és megismerték] egymást, [így] a veszedelemben készek voltak meghalni egymásért.⁴⁹ Amikor kiképzésük teljessé vált, [az országon] kívül távol tartották a *yi*- 夷 és a *di*- 狄 barbárokat, [az országon] belül az Ég Fia tiszteletben részesült, s ezáltal békét teremtettek egész Xiában 夏 [a kínai területeken].

Amikor a Qi-beli Huan [fejedelem hatalma] lehanyatlott, a Jin-beli 晉 Wen 文 vette át [a hegemoniát].⁵⁰ Ugyanúgy először megbékítette népét, megalkotta Pílu 被廬 törvényeit,⁵¹ összehívta a fejedelmeket és az élükre állt, s újra meg újra ő lett a szövetség feje. A szertartásokban azonban rendkívül mértéktelen és helytelen volt, ráadásul időről időre alantas módon viselkedett, hogy vágyait kergetve gyors sikereket arasson, ezért nem tudta a királyhoz méltó kormányzást megvalósítani. A két fejedelem után utódaik hatalma fokozatos hanyatlásnak indult.

Amikor a Lu-beli 魯 Cheng 成 fejedelem került trónra,⁵² ő megalkotta a *qiunkénti* 丘 páncélzat [beszolgáltatásáról szóló törvényt], Ai 哀 fejedelem⁵³ pedig alkalmazta a földekre kivetett katonai adót (*tianfu* 田賦). A tavaszi és a téli vadászat, a katonák gyakorlatoztatása és a nagy ellenőrzés ügyében mind elvesztették a helyes [mértéket].

⁴⁹ Guan Zhong tevékenységének nagyon hasonló leírását adja a *Guoyu*, *Qiyu* 齊語, illetve a *Guanzi*, *Xiaokuang* 小匡.

⁵⁰ Lásd 47. jegyzet.

⁵¹ Lásd *Zuozhuan*: 201 (Xi fejedelem 27. éve); *Zuozhuan*: 732 (Zhao fejedelem 29. éve).

⁵² A Lu-beli Cheng fejedelem i. e. 590–573 között uralkodott.

⁵³ A Lu-beli Ai i. e. 494–466 között uralkodott, Konfuciusz fiatalabb kortársa volt. A korabeli Luban uralkodó állapotokat és kormányzást Konfuciusz sokat bírálta.

A *Tavaszkok és őszi krónikája* (*Chunqiu* 春秋) leírja és bírálja ezt, hogy megőrizze a királyi utat. Ezért a seregeket és a csapatokat újra mozgósították, a nép elfáradt és kimerült, nem létezett már az állhatatosságra támaszkodás és a nehézségek miatti halál igazságsága. Konfuciusz bánatos volt [emiatt], és azt mondta: „Tanítás nélkül háborúba vinni a népet annyi, mint eltaszítani magunktól.”⁵⁴ Ezért Zilut 子路⁵⁵ dicsérve ezt mondta: „You 由 (Zilu) képes arra, hogy megszervezze egy ezer hadiszekérrel rendelkező ország katonai adóit.”⁵⁶ Zilu is azt mondta: „Ha megbíznának azzal, hogy kormányozzák egy ezer hadiszekérrel rendelkező fejedelemséget, amely be van szorítva két hatalmas fejedelemség közé, kitéve seregek dúlásának és éhínség pusztításának, én három év alatt elérném, hogy [a nép] bátor legyen és felismerje a [helyes] irányt.”⁵⁷ Intézni a katonai adót és szolgálatot, s tanítani a szertartásosságot és az igazságságot által – ezt értette mindezen.

II.4. Háborúk a Hadakozó fejedelemségek idején

A Tavaszok és őszi korszak után a gyengéket megsemmisítették, a kicsinyeket bekebelezték, s [a maradék államok] lettek a Hadakozó fejedelemségek.⁵⁸ Valamelyest kibővítették a katonai szemlék szertartásait, miáltal azok játékká és szórakozássá váltak, s arra használták őket, hogy egymás előtt dicsekedjenek és hivatkozzanak; Qin 秦 állam megváltoztatta a nevüket *jiaodivá* 角抵 [viaskodássá].⁵⁹ Így a régi királyok szertartásai elsüllyedtek a kicsapongó zenében.

A bátor és vakmerő nemesek, megfelelően a fennálló helyzetnek, és segíteni kívánván koruknak, terveket és cseleket dolgoztak ki,

⁵⁴ *Lunyu* 13.30, vö. TŐKEI 1980: I. 122.

⁵⁵ Zilu Konfuciusz tanítványa volt, aki bátorságáról és tettvágyáról volt híres.

⁵⁶ *Lunyu* 5.7, vö. TŐKEI 1980: I. 71.

⁵⁷ *Lunyu* 11.25, vö. TŐKEI 1980: I. 108.

⁵⁸ A Hadakozó fejedelemségek (*Zhanguo* 戰國) korszaka i. e. 403-tól i. e. 221-ig tartott.

⁵⁹ A *jiaodi* az állatviadalokból kinőtt erőpróba volt, amelyben két szereplő állatmaszkot vagy szarvat viselve, gyakran mitológiai témát feldolgozva küzdött meg egymással. A *jiaodi* a Han-korban is kedvelt vásári és udvari látványosság volt, említi például Zhang Heng 張衡 (78–139) *Költemény a Nyugati Fővárosról* (*Xijingfu* 西京賦) című költeménye is (lásd LOEWE 1995: 236–238, KALMÁR 2003: 100–101, 103–104). Nyilvánvaló, hogy Ban Gu itt a rituális szertartás vásári szórakozássá züllése miatt bírálja Quint.

hogy [egymást] megdöntsék. Wuban 吳 ott volt Sun Wu 孫武,⁶⁰ Qiben 齊 ott volt Sun Bin 孫臏,⁶¹ Weiben 魏 ott volt Wu Qi 吳起,⁶² Qinben 秦 ott volt Shang Yang 商鞅⁶³ – az ellenség elfogásáról és a győzelem megszerzéséről [szóló tanításait] könyvekben hagyták ránk.

Akkoriban összefogott a vertikális [szövetség], megalakult a horizontális [szövetség], ezek újra meg újra megtámadták a másikat és rátörtek egymásra, s hol győzedelmeskedtek, hol vereséget szenvedtek.⁶⁴ A Qi-beli 齊 Min 愍⁶⁵ ravasz támadásaival vált erőssé; a Wei-beli 魏 Hui 惠⁶⁶ harcos katonáival emelkedett fel; a Qin-beli 秦 Zhao 昭⁶⁷ vitéz harcosaival aratott győzelmeket. A kor emberei az érdekért és a haszonért versengtek, a vándorló tanácsadók Sun [Wut] és Wu [Qit] tartották mesterüknek.

⁶⁰ Sun Wu Qiből származó legendás hadvezér volt, aki Wu királyának, Helünek 闔廬 (i. e. 514–496) a szolgálatába állt, s segítségével a király hegemónná vált. Nevéhez kötik a *Sunzi bingfa* 孫子兵法 (*Sun mester a háborúzás művészetéről*) című híres hadászati munkát, amely azonban valószínűleg évszázadokkal később keletkezett. Sun Wutól és művéről lásd TÓKEI 1980: II. 357–391.

⁶¹ Sun Bin Qi-beli tábornok volt, az i. e. 4. század közepe táján élt. Életrajzát lásd a *Shiji* 65. fejezetében. Nevéhez kötik a *Sun Bin bingfa* 孫臏兵法 című hadtudományi munkát.

⁶² Wu Qi (?–i. e. 381) híres hadvezér és politikus volt, aki szolgált Lut, Weit és Chut. Életrajzát lásd a *Shiji* 65. fejezetében. Az ő nevéhez kötve is fennmaradt egy hadtudományi munka, a *Wuzi bingfa* 吳子兵法. Életrajzának és a nevéhez kötött műnek magyar fordítását lásd TOKAJI 1999. Lásd még SALÁT 2003: 45, illetve a *Han Feizi* rá vonatkozó megjegyzéseit (13. fejezet, *Han shi*; TÓKEI 1980: II. 294).

⁶³ Shang Yang (?–i. e. 338) híres Qin-beli reformer főminiszter, legista törvényhozó volt. Reformjainak nagy szerepe volt Qin megerősödésében. Tevékenységéről lásd SALÁT 2003: 46–47, 98–111.

⁶⁴ A Hadakozó fejedelemségek korában két elképzelés létezett a birodalomegyesítést lehetővé tevő sikeres szövetségi rendszer kialakítására. Az egyiket, a „horizontális szövetség” elvét Qin próbálta elfogadtatni: ennek alapján keleten Qire támaszkodva Chuval szemben próbált tengelyt létrehozni. A másik, a „vertikális szövetség” terve Chuban születt: ez Qin kirekesztésével, Qi és Chu körül hozott volna létre erős államcsoportot a kisebb fejedelemségek részvételével.

⁶⁵ A Qi-beli Min király i. e. 323–284 között uralkodott.

⁶⁶ A Wei-beli Hui király i. e. 370–335 között uralkodott.

⁶⁷ A Qin-beli Zhao király i. e. 306–251 között uralkodott, s hosszú uralma alatt ő teremtette meg a birodalomegyesítés feltételeit.

II.5. Xunzi véleménye kora háborúiról és hadvezéreiről

Ekkoriban csak Sun Qing 孫卿⁶⁸ értette meg a királyi utat, s elítélve a fentieket azt mondta: „A Sun- és Wu-félék nagyra tartják a hatalmi helyzetet (*shi* 勢)⁶⁹ és a hasznót (*li* 利), sokra becsülik a reformokat és a megtevesztést, s ezeket alkalmazzák a felfordulás és zűrzavar sújtotta országokban. Az uralkodók és az alattvalók eltávolodnak egymástól, a felül és az alul lévők szíve elidegenedik, a kormányzás és a tervezés nem jó, ezért lehet reformokat alkalmazva becsapni [az embereket].

Ha egy emberséges ember lenne az uralkodó, akkor az alatta állók felnéznének rá, ahogyan a fiúk és az öcsök megvédik apjukat és bátyjukat, vagy ahogyan a kéz és a láb megóvjá a fejet és a szemet. Ki állna ellent neki? A szomszédos országok feléje fordulnának, örvendeznének neki, mint a rokonoknak, illatosnak tartanák, mint az orchideát. Uralkodójukra azonban [az emberek most] úgy tekintenek, mint bélyegzővasra vagy ellenségre. Hogy is lehetne az ember érzése olyan, hogy elfogadja azt, amit gyűlöl, és szembeforduljon azzal, amit szeret? Ezért ha Jie 桀⁷⁰ [módszereivel] megtámadjuk Jiét, akkor még megmarad az ügyes és az ügyetlen [közötti különbség]; ha Jie [módszereivel megpróbáljuk] becsapni Yaót 堯,⁷¹ az olyan, mintha tojással dobánk meg egy sziklát: hogy is lehetnénk elég szerencsések [ahhoz, hogy sikert arassunk]? A *Dalok könyvében* ez áll: »Amikor Wu 武 király⁷² elindult, tisztelettel megragadta a csatabárdot; mint tűz perzselt és égetett, s nem volt senki, aki utunkat állja.«⁷³ Ez azt jelenti, hogy aki emberséggel és igazságossággal békét teremt a népnek, azzal az Égalattiban nem lesz, ki szembeszálljon. Például, ami Qi ravasz támadásait illeti: ha [egy katona] megszerzett egy [ellenséges] fejet, az jutalomként aranyat kapott. Kis ügyekben, gyenge ellenfél esetén [a módszert] véletlenszerűen használhatták;

⁶⁸ Sun Qing, más néven Xunzi 荀子 (i. e. 3. sz.), híres konfucianus filozófus, aki a legizmustól sem állt távol. Állítólag ő volt a két nagy legista, Han Fei 韓非 és Li Si 李斯 mestere. Tanításairól magyarul lásd például TÖKEI 1980: II. 199–271; SALÁT 2003: 35–40.

⁶⁹ A *shi*, 'hatalmi helyzet' fontos legista fogalom, lásd például SALÁT 2003: 59–62.

⁷⁰ Jie a legendás Xia-dinasztia utolsó, züllött és kegyetlen uralkodója volt, aki a kínai hagyományban a zsarnok megtestesítőjévé vált a Shang-házi Zhouval 紂 együtt.

⁷¹ Yaóról lásd 37. jegyzet.

⁷² A Zhou-házi Wu király apjával, Wen 文 királlyal együtt a Zhou-dinasztia megalapítója volt. Szent és bölcs uralkodónak tartják.

⁷³ Az idézet a *Shijing* 304. versének hatodik versszakából származik.

nagy ügyekben, kemény ellenfél esetén [a módszer] széles körű szét-hulláshoz [vezetett]. Ezek az országot pusztulásba taszító katonai módszerek voltak.

A Wei-beli [fejedelmi] nemzetség harcias katonái háromszoros páncélzatot viseltek, tizenkét *danos* 石⁷⁴ számszeríjat használtak, s ötven nyílvezzőt hordoztak hátukon, aminek tetejére még törbaltát tettek; sisakot viseltek és kardot hordtak övükön, háromnapos ételt vittek magukkal, s a nap közepéig száz mérföldet tettek meg. Aki [eltalálta] a célpontot az [íjász]vizsgán, annak portáját felmentették [az adók alól], s földdel és házzal gyarapították. Ily módon, bár [az uralkodó] földje kiterjedt volt, az adóbevételei mindenképpen sovánnyá váltak, így lelkesedése és ereje néhány év alatt lehanyatlott. Ezek a katonai módszerek az országot veszedelembbe sodorták.

Ami a Qin-belieket illeti, [az uralkodó] a népét szükségben és nehézségek között hagyja élni, népével kegyetlenül és szigorúan bánik. Hatalmi helyzete segítségével elnyomja őket, üldöztetéseivel sanyargatja őket, büntetéseivel és bírságaival irányítja őket. Elérték a népnél, hogy hasznót nem várhat az uralkodótól, egyedül csak a háborúskodás által. Az érdem és a jutalom mértékükben megfelelnek egymásnak, öt [ellenséges] páncélos [katona] fejéért [a harcosnak] öt családot rendelnek a szolgálatára. Ennek [Qinnek] van a legszámosabb [módszere], így négy nemzedéken át győzelmeket arathatott az Égalattiban. Mindez azonban csupán jutalomhajhászó és haszonkereső katonáskodás, vagy olyan módszer, amikor a közemberek eladják [munkájukat]. Soha nem rendelkeztek a rend biztosításának és a kötelezettségek tiszteletben tartásának elvével, ezért, bár földjük kiterjedt, seregük pedig erős, rettegnek és állandóan félnek, hogy az Égalatti egyesül és összefog ellenük, s közösen föléjük kerekedik.

Ami a Qi-beli Huan és a Jin-beli Wen⁷⁵ katonáit illeti, azt lehet mondani rájuk, hogy »beléptek a területre«,⁷⁶ és hogy fegyelem volt

⁷⁴ 1 *dan* körülbelül 30 kilogrammnak felelt meg.

⁷⁵ A két említett fejedelemről Konfuciusz így vélekedett: „A Jin-beli Wen fejedelem kétszínű volt és nem egyenes. A Qi-beli Huan fejedelem egyenes volt és nem kétszínű.” (*Lunyu* 14.16, vö. TÓKEI 1980: I. 125.) Menciusz, úgy tűnik, már nem is volt hajlandó beszélni róluk: „Qi királya, Xuan 宣, azt kérdezte: »Lehetséges-e, hogy halljak tőled valamit a Qi-beli Huan és a Jin-beli Wen [fejedelem] tetteiről?« Mengzi erre így felelt: »Zhongni követői nem beszéltek Huan és Wen tetteiről, ezért azok nem maradtak az utókorra, és így én sem ismerem őket.«” (Mengzi I.A.7., lásd TÓKEI 1980: I. 334.)

⁷⁶ *Ru qi yu* 入其域. A Meng Kang 孟康 nevű kommentátor (kb. 180–260) a kifejezést így magyarázza: »Beléptek az [igazi] király hadseregének

a körükben; de nem az emberség és az igazságosság hagyományára alapozták [tetteiket]. Ezért Qi ravasz támadásai nem értek fel Wei harcos katonáival; Wei harcos katonái nem állhattak ellent Qin vitéz harcosainak; Qin vitéz harcosai nem értek fel Huan és Wen [katonáinak] fegyelmével; Huan és Wen [katonáinak] fegyelme nem tudott volna szembeszegülni Tang 湯 és Wu 武⁷⁷ emberségével és igazságosságával.”⁷⁸

II.6. A helyes és helytelen háborúskodás fokozatai

Ezért mondják: „Aki jó a seregek [vezetésében], az nem vonultatja fel őket; aki jó a seregek felvonultatásában, az nem csatázik; aki jó a csatában, az nem mér vereséget [az ellenségre]; aki jó a vereségmérésben, az nem pusztít.”⁷⁹

Amikor Shun 舜⁸⁰ felállította a száz hivatal, Gao Yao 咎繇⁸¹ tevékenykedett bíróként. Azért bízták meg, mert „man- 蠻 és yi- 夷 barbárok pusztítottak Xiában 夏, rablók és gonosztevők dúltak, fosztogat-

területére [kategóriájába], de nem lettek tökéletesen jók.” (入王兵之域，而未盡善也。 *Hanshu* 23: 1088/28. jegyzet.) A „beléptek a területre” talán a *Lunyu* 11.14 bekezdésére utal, amely szerint a Zilu 子路 nevű tanítvány „már feljutott a fogadócsarnokba, de még nem lépett be a belső szobákba”. (升堂矣，未入於室也。)

⁷⁷ Tang a Shang-, Wu a Zhou-dinasztia megalapítója volt.

⁷⁸ Az idézetek a *Xunzi* 15., „Viták a hadseregről” (*Yi bing* 議兵) című fejezetéből származnak, de az egyes bekezdések sorrendje nem egyezik meg a ránk maradt *Xunzi*-szöveggel. A fejezet rövid részletének magyar fordítását lásd TÓKEI 1980: II. 211–214.

⁷⁹ 善師者不陳，善陳者不戰，善戰者不敗，善敗者不亡。 A mondás forrása ismeretlen. Nagyon hasonló passzus található a *Guliangzhuan*ban 穀梁傳 (Zhuang fejedelem 8. éve): „Aki jó a seregek felvonultatásában, az nem csatázik [...]. Aki jó az ország irányításában, az nem [vezet] sereget; aki jó a seregek [vezetésében], az nem vonultatja fel őket; aki jó a seregek felvonultatásában, az nem csatázik; aki jó a csatában, az nem gyilkol; aki jó a gyilkolásban, az nem pusztít.” (善陳者不戰 [...] 善爲國者不師，善師者不陳，善陳者不戰，善戰者不死，善死者不亡。) Valamelyest hasonló gondolat található a *Laozi* 68. fejezetében: „Az igazán jó tiszt nem harcias, az igazán jó harcos nem haragos. Aki igazán győzni tud az ellenség fölött, az nem harcol vele, aki igazán irányítani tudja embereit, az önmagát alájuk helyezi.” (善爲士者不武，善戰者不怒，善勝敵者不與，善用者爲之下。) (Vö. TÓKEI 1980: II. 41.)

⁸⁰ Shunról lásd 37. jegyzet.

⁸¹ Gao Yao (a hagyomány szerint i. e. 23. század) Shun legadás minisztere volt (GILES 1898: 368).

tak”.⁸² Mégsem volt szükség a büntetések alkalmazására. Erre mondják: „jó a seregek [vezetésében], de nem vonultatja fel őket”.

Amikor Tang 湯 és Wu 武 büntető és fenytő hadjáratot indítottak, felvonultatták seregeiket, s beszédet tartottak a tömegnek.⁸³ Így elűzték és elfogták Jiét 桀 és Zhout 紂.⁸⁴ Erre mondják: „jó a seregek felvonultatásában, de nem csatázik”.

Qi-beli Huan délen alávetette az erős Chut 楚, s arra kényszerítette, hogy hódolati adót küldjön a Zhou-háznak.⁸⁵ Északon megtámadta a hegyi rong- 戎 barbárokat, s Yan 燕 számára utat nyitott.⁸⁶ Fenntartotta a megsemmisülés [szélén állókat], s megőrizte [azokat, akik családjának folytonossága már majdnem] megszakadt. Érdemeit tekintve a hegemonok között az első volt. Erre mondják: „jó a csatában, de nem mér vereséget [az ellenségre]”.

A Chu-beli Zhao 昭 király csapást szenvedett el [a Wu-beli] Helütől 闔廬, fővárosát elpusztították, ő maga menekülésre kényszerült. Az öregek vele tartottak. A király így szólt hozzájuk: „Öregek, térjete vissza! Miért aggódtok, hogy nincs uratok?” Az öregek ezt mondták: „Ha van urunk, az olyan bölcs legyen, mint ez [te]!” Így együtt követték őt. Néhányuk, megszökvén, Qinbe menekült, ahol sírva-zokogva segítséget kértek. A Qin-beliek, megsajnálván őket, katonákat küldtek az érdekükben. A két ország egyesítette erejét, s elűzték a Wu-beli seregeket. Zhao király visszatérhetett fővárosába.⁸⁷ Erre mondják: „aki jó a vereségmérésben, az nem pusztít”.

Ami Quint illeti, a négy nemzedéken keresztül aratott győzelmeknek köszönhetően, a folyók és a hegyek akadályaira támaszkodva, Bai Qi- 白起 és Wang Jian- 王翦 féle sakál- és farkasszerű embereket alkalmazva,⁸⁸ karmukat és fogukat kieresztve, elfoglalták és meghódították a hat országot, s ezáltal egyesítették az Égalattit. Végtelen harciasságukkal, határtalan csalásaikkal [elérték, hogy] a nemesek és a nép tagjai nem csatlakoztak hozzájuk, s a közkatona- és rabszol-

⁸² Az idézet forrása: *Shujing*: 44 (*Shundian* 20).

⁸³ Utalás az *Írások könyve* két fejezetére: *Tangshi* (*Shujing*: 173–176), *Mushi* (*Shujing*: 300–305).

⁸⁴ Jie a Xia-, Zhou a Shang-dinasztia utolsó, züllött uralkodója volt.

⁸⁵ Vö. *Zuozhuan*: 140 (Xi fejedelem 4. éve).

⁸⁶ Vö. *Zuozhuan*: 117 (Zhuang fejedelem 30. éve).

⁸⁷ Vö. *Zuozhuan*: 756–757, 760 (Ding fejedelem 4. és 5. éve); *Shiji* 40: 1715–1716; *Guliangzhuan*, Ding fejedelem 4. éve.

⁸⁸ Bai Qi híres Qin-beli tábornok volt az i. e. 3. század első felében. I. e. 257-ben kivégezték. Wang Jian Qin Shi Huangdi egyik tábornoka volt, akinek hatalmas szerepe volt a birodalomegyesítésben. Életrajzukat lásd *Shiji* 73.

ga-népség is szembefordult velük és az ellenségük lett. Forgószélként felkeltek, felhőkként összegyűltek, s végül közösen megdöntötték [Qint]. Ez azért volt, mert [Qin még a fentieknél is] alacsonyabb rendű volt.

Mindig, amikor a katonaságot [azért alkalmazták, hogy] fenn-tartsák a megsemmisülés [szélén állókat] és megőrizték [azokat, akik családjának folytonossága már majdnem] megszakadt, az a zűrzavar megszüntetéséért és az ártalmak elhárításáért történt. Ezért a Yi [Yinhez] 伊[尹] és Lü [Shanghoz] 呂[尙] [hasonló] hadvezérek⁸⁹ fiai és unokái fejedelemségüket együtt birtokolhatták a Shang- és Zhou-dinasztiával. Elérve azonban a késői nemzedékekhez, csak a megtévesztést és az erőt alkalmazták, s örömeiket az élvhajhászatban és a kegyetlenkedésben lelték. Amikor várost ostromoltak, a megölt emberekkel tele voltak a falak, amikor területért harcoltak, a megölt emberek megtöltötték a mezőt.⁹⁰ Az olyan emberek, mint Sun 孫 [Wu 武 és Bin 贖], Wu 吳 [Qi 起], Shang 商 [Yang 鞅], Bai 白 [Qi 起],⁹¹ előbb maguk lettek kivégezve és lefejezve, majd utánuk országukat pusztították el és semmisítették meg. A visszahatás (*baoying* 報應) ereje [olyan, hogy a következmény az ok] fajtája szerint következik – ilyen az útja.⁹²

II.7. Hadszervezet a Korai Han-dinasztia alatt

Amikor a Han-dinasztia 漢 megalakult,⁹³ Gaozu 高祖 [császár]⁹⁴ személyében rendelkezett a szellemi harciasság tehetségével, s gyakorolta a kiterjedt emberség bőkezűségét. Összegyűjtötte és vezetés alá vonta a vitéz hősöket, hogy megbüntesse Qint 秦 és Xiang 項

⁸⁹ Yi Yin a Shang-házi Tang segítője volt (lásd KARLGREN 1946: 328–329, 334–335). Lü Shang a Zhou-házi Wen és Wu királyokat segítette a Shang-házi Zhou legyőzésében, s jutalmul a későbbi Qi területét kapta adománybirtokként (lásd *Shiji* 32).

⁹⁰ Vö. *Mengzi* 4.A.14.

⁹¹ A két Sunról lásd 60. és 61. jegyzet, Wu Qiról lásd 62. jegyzet, Shang Yangról lásd 63. jegyzet, Bai Qiról lásd 88. jegyzet.

⁹² Az utolsó mondat idézetnek tűnik, de forrását nem ismerjük.

⁹³ I. e. 206-ban.

⁹⁴ Han Gaozu (劉邦 Liu Bang), a Han-dinasztia megalapítója i. e. 206-tól Han királyaként, 202-tól császárként uralkodott i. e. 195-ig. Évkönyvét lásd *Shiji* 8; életéről lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 110–128, LOEWE 2000: 253–259.

[羽 Yut].⁹⁵ Alkalmazta Xiao [He] 蕭[何] és Cao [Shen] 曹[參] műveltségét, felhasználta [Zhang] Liang [張]良 és [Chen] Ping [陳]平 terveit, kiteljesítette Lu [Jia] 陸[賈] és Li [Yiji] 酈[食其] érveit, világossá tette Shusun Tong 叔孫通 rítusait.⁹⁶ A műveltség és a harci erények egységet alkottak egymással. A legfontosabb [intézkedéseket] itt soroljuk fel.

Miután az Égalatti lecsendesedett, [Gaozu] Qint követve tehetséges [katonai] hivatalnokokat nevezett ki a tartományokba és a hercegségekbe. A fővárosban volt az északi és a déli hadsereg tábora. Amikor Wu 武 császár⁹⁷ megbékítette a száz yue- 粵 barbárt,⁹⁸ [a szorosokon] belül az ezredparancsnokok számát hétre emelte, kívül pedig ott voltak a tornyos hajók.⁹⁹ Mindegyiket az év [megfelelő] évszakában gyakorlatoztatták, fenntartandó a katonai felkészültséget.

⁹⁵ Xiang Yu (i. e. 233–202), Chu királya, Liu Bang ellenfele volt a Qin bukását követő háborúban. I. e. 202-re sikerült őt Liunak legyőznie. Xiang Yu évkönyvét lásd *Shiji* 7; életéről lásd még LOEWE 2000: 599–602.

⁹⁶ Xiao He (megh. i. e. 193) Han Gaozu első főminisztere volt, aki megszervezte az új birodalom igazgatását. Életrajzát lásd *Shiji* 53 és *Hanshu* 39; lásd még LOEWE 2000: 603. Cao Shen (más olvasattal: Cao Can; megh. i. e. 190) Xiao He rendkívül tehetséges utódja volt a főminiszteri tisztségben. Életrajzát lásd *Shiji* 54 és *Hanshu* 39; lásd még LOEWE 2000: 20–22. Zhang Liang (megh. i. e. 185) és Chen Ping (megh. i. e. 178) Liu Bang híres tanácsadói és tábornokai voltak, akik kulcsszerepet játszottak Han győzelmében. Zhang Liang életrajzát lásd *Shiji* 55 és *Hanshu* 40: 2023–2046; lásd még LOEWE 2000: 683–686. Chen Ping életrajzát lásd *Shiji* 56 és *Hanshu* 40: 2038–2046; lásd még LOEWE 2000: 35–37. Lu Jia (megh. i. e. 140 k.) és Li Yiji Liu Bang politikai és diplomáciai tanácsadói voltak. Életrajzukat lásd *Shiji* 97 és *Hanshu* 43; Lu Jiáról lásd még LOEWE 2000: 415–416, Li Yijiről lásd LOEWE 2000: 234–235. Shusun Tong a Han-ház udvari szertartásait dolgozta ki Gaozu alatt. Életrajzát lásd *Shiji* 99 és *Hanshu* 43; lásd még LOEWE 2000: 482–483.

⁹⁷ Han Wudi 漢武帝, Xiaowudi 孝武帝, Wu császár (ur. i. e. 141–87) a Kora Han-kor egyik legjelentősebb uralkodója volt. Több mint fél évszázados uralmát a nagyszabású hódítások, építkezések, szertartások, ugyanakkor az erőforrások túlzott igénybevétele, a tartalékok kimerülése, a társadalmi és politikai ellentétek fokozódása jellemezte. *Shiji*-beli évkönyve, amely a mű 12. fejezete volt, már a Késői Han-korra elveszett, a ma ismert *Shiji*-szövegbe a helyére a Feng 封 és Shan 禪 áldozatról szóló értekezés (*Shiji* 28) részleteit illesztették be (e fejezetről lásd HAMAR 1998). Wudiról lásd *Hanshu*-beli évkönyvét (*Hanshu* 6.), illetve TWITCHETT–LOEWE 1986: 152–179, LOEWE 2000: 273–282.

⁹⁸ Utalás a mai Kanton környékére és a déli tengerparti területekre vezetett hadjáratokra, amelyek i. e. 112-ben kezdődtek.

⁹⁹ A tornyos hajókat (*louchuan* 樓船) említi a *Shiji* 30. és a *Hanshu* 24B fejezete, de pontos funkciójuk ismeretlen (vö. SWAN 1950: 298–299).

Yuan 元 császár¹⁰⁰ idejében Gong Yu 貢禹 tanácsa alapján először szüntették meg a birkózóversenyeket,¹⁰¹ de nem tették helyessé a katonák kiképzésének és a csapatok elrendezésének ügyét.

III. A büntetések a Han-kor előtt

III.1. Bevezetés: a büntetések szükségszerűsége

A régi embereknek volt egy mondásuk: „Az Ég hozta létre az öt elemet; a nép használja fel mindegyiket. Egyet is elhagyni közülük lehetetlen lenne. Ki tudná elvetni a fegyvereket?”¹⁰² A korbácsot és a botot nem lehet nélkülözni otthon; a büntetéseket és a bírságokat nem lehet elvetni az országban; a büntető és fenyítő hadjáratoknak nem lehet véget vetni az Égalattiban. Alkalmazásuk [azonban] lehet alapvető és lehet mellékes, gyakorlásuk lehet [a természetessel] összhangban álló vagy azzal szembeforduló. Konfuciusz mondotta: „Ha a kézműves jól akarja végezni dolgát, akkor előbb meg kell éleznie szerszámaikat.”¹⁰³ A műveltség és az erény a császárok és királyok megélezett szerszáma; a tekintély és a harciasság kiegészítője és segítője a műveltségnek és az erénynek. Ha a műveltség hatása elmélyül, akkor a harciasság által alávetett [terület] megnövekszik; ha az erény által átjárt [terület] kiterjedtté válik, akkor a [terület, amelyen] a tekintély rendet teremt, széles lesz. A Három dinasztia¹⁰⁴ virágzott, olyannyira, hogy a büntetéseket elvetették, a fegyvereket pihentették, az alapvetőben és a mellékesben rendszeresség volt. Mindez a [bölcs] császárok és királyok kiemelkedő érdemeiből [fakadt].

III.2. A büntetések rendszere a Korai Zhou-korban

Ami a hajdani Zhou-dinasztia törvényeit illeti, három törvénykönyvet alkottak, hogy megbüntessék az országokat és fejedelemsé-

¹⁰⁰ Yuan császárról lásd 178. jegyzet.

¹⁰¹ Gong Yu (megh. i. e. 43) konfuciánus főhivatalnok volt, életrajzát lásd *Hanshu* 72. A birkózóversenyek megszüntetését egy i. e. 44-re keltezett rendelet említi Yuan császár évkönyvében (*Hanshu* 9: 285).

¹⁰² Az idézet forrása: *Zuozhuan*: 534 (Xiang fejedeleme 27. éve).

¹⁰³ *Lunyu* 15.9, vö. TÓKEI 1980: I. 133.

¹⁰⁴ A Három dinasztia (*sandai* 三代) alatt a Xia- 夏, a Shang- 商 és a Zhou-dinasztiákat 周, pontosabban ezek korai, virágzó szakaszát értették.

geket, s féken tartásuk a négy égtájak. Az első volt az új fejedelemségek megbüntetésénél használt enyhe törvénykönyv (*qingdian* 輕典). A második volt a megbékített fejedelemségek megbüntetésénél használt közepes törvénykönyv (*zhongdian* 中典). A harmadik volt a zűrzavar sújtotta fejedelemségeknél használt szigorú törvénykönyv (*zhongdian* 重典).¹⁰⁵

Az Öt Büntetést (*wuxing* 五刑): a tetoválást (*mo* 墨), amely ötszázféle bűnért járt, az orrlevágást (*yi* 劓), amely ötszázféle bűnért járt, az ivartalanítást (*gong* 宮),¹⁰⁶ amely ötszázféle bűnért járt, a láblevágást (*yue* 剕), amely ötszázféle bűnért járt, a halálbüntetést (*sha* 殺), amely ötszázféle bűnért járt¹⁰⁷ – ezt nevezték úgy, hogy „a megbékített fejedelemségek megbüntetésénél használt közepes törvénykönyv”.

Minden esetben, akit kivégeztek, [a holttestét] kiterítették a piacon; akit tetováltak, azzal a kapukat őriztették; akinek levágták az orrát, azzal a szorosokat őriztették; akiket ivartalanítottak, azzal a belső [palotákat] őriztették; akinek levágták a lábát, azzal a parkokat őriztették; akit csonkítatlanul (*wan* 完) hagytak, azzal a magtárat őriztették.¹⁰⁸ Akit rabszolgává tettek (*nu* 奴), a férfiakat a bűnös rabszolgák (*zuili* 罪隸) közé vették fel,¹⁰⁹ a nőket pedig a gabonaőrölk (*chong* 舂) és a szakácsok (*gao* 槁) közé.¹¹⁰ Mindazokat, akiknek nemesi rangjuk (*jue* 爵) volt, akik elmúltak hetvenévesek, vagy akiknek még nem hullott ki a tejfoguk, nem tették rabszolgává.¹¹¹

Amikor a Zhou-ház útja lehanyatlott, s Mu 穆 király¹¹² megöregedett és gondatlanná vált, megparancsolta Fu 甫 fejedelmének, hogy

¹⁰⁵ Vö. Zhouli, *Qiuguan*, *Da sikou*.

¹⁰⁶ E büntetésnemet hagyományosan kasztrációnak fordítják, de mivel létezett női megfelelője is (melynek konkrét mibenlétét nem ismerjük), mi a továbbiakban a nemsemleges „ivartalanításnak” fordítjuk. Lásd még SALÁT 2003: 133/273. jegyzet, 137.

¹⁰⁷ Vö. Zhouli, *Qiuguan*, *Sixing*.

¹⁰⁸ Vö. Zhouli, *Qiuguan*, *Zhanglu*.

¹⁰⁹ Vö. Zhouli, *Qiuguan*, *Sili*.

¹¹⁰ Vö. Zhouli, *Xiaguan*, *Gaoren*. A mondat utolsó szava a szövegben *gao* 槁, ‘száraz, korhadt’, de ez valószínűleg a *kao* 犒 elírása, mely utóbbi a *kao-ren* 犒人 ‘vendégül látó, főző’ rövidítése lehet; nyilván arról van szó, hogy a nőket konyhai szolgálatra vezényelték.

¹¹¹ Vö. Zhouli, *Qiuguan*, *Sili*. Látható, hogy a Korai Zhou-kori büntetési rendszer leírásában Ban Gu kizárólag a *Zhouli*-ra támaszkodik. Ma már tudjuk, hogy a *Zhouli* jóval a Korai Zhou-kor után – a Hadakozó fejedelemségek korában vagy a Han-dinasztia alatt – jött létre, s az általa leírt államszervezet eszményi, nem valós állapotokat tükröz. A *Zhouli*-ről lásd BOLTZ 1993.

¹¹² Mu király a hagyomány szerint az i. e. 10. században uralkodott. Az *Írások könyve* vele kapcsolatos beszámolóját lásd *Shujing*: 588–612 (*Lüxing*). A Mu király köré szőtt legendákról lásd MASPERO 1978: 63–64.

figyelembe véve az időket, készítsen büntetéseket, hogy féken tart-sák a négy égtájat. A tetoválással büntetendőkhöz ezer [bűnt] sorol-tak; az orrlevágással büntetendőkhöz ezer [bűnt] soroltak; a térd-kalács 髀 [levágásával] büntetendőkhöz ötszázat soroltak; az ivar-talanítással büntetendőkhöz háromszázat soroltak; ami a nagy büntetéssel 大辟 [halállal] büntetendőket illeti, ide kétszáz [bűnt] so-roltak. Így az Öt Büntetés alá háromezer [bűnt] soroltak.¹¹³ Mivel ez a megbékített fejedelemségek közepes törvénykönyvében [szerep-lő bűnök számánál] ötszáz cikkellyel több, ezt nevezik a „zűrzavar sújtotta fejedelemségek megbüntetésénél használt szigorú törvény-könyvnek”.

III.3. A büntetések a Tavaszok és Őszök korszakban

A Tavaszok és Őszök korszakban a királyi út fokozatosan elpusztult, a neveléssel való átalakítást nem gyakorolták, [ekkor] Zichan 子產,¹¹⁴ Zheng 鄭 főminisztereként fémbe öntette a büntetések könyvét.¹¹⁵ A Jin-beli Shuxiang 叔嚮¹¹⁶ ezt elítélve így szólt:

„Régen, az ősi királyok figyelembe vették a körülményeket, s így döntöttek [a bűnügyekben]. Nem állítottak össze büntetéseket és törvényeket, félvén, hogy a nép szívében felkeltik a viszálykodás szellemét. Mivel azonban a bűnök nem szűntek meg, [az embereknek] korlátot emeltek igazságosságból, egyenessé tették őket a kormányzással, helyes viselkedésre [tanították őket] a szertartásokkal, megtartották őket a bizalommal, s megbecsülték őket az emberséggel. Létrehozták a hivatali fizetések és tisztségek [rendszerét], hogy ezzel [saját példájuk] követésére bírják [az embereket], s szigorúan döntöttek a büntetésekről és a bírságokról, hogy elriasszák őket a hitványságtól. Félvén attól, hogy mindezek még nem [elegendőek], nevelték őket a hűséggel, ösztönözték őket cselekedeteikkel, tanították őket a kötelességekkel, [munkára] fogták őket az összhang által,

¹¹³ Vö. *Shujing*: 605–606 (*Lüxing* 18); SALÁT 2003: 89–90.

¹¹⁴ Zichan híres Zheng-beli politikus volt, vannak, akik afféle proto-legistának tartják. Személyéről lásd SALÁT 2003: 43–44. Vele kapcsolatos további történeteket lásd CSONGOR–HAMAR 1999: 33–45.

¹¹⁵ Az alábbi, Zichannel kapcsolatos történetet Ban Gu a *Zuozhuan*-ból idézi, néhány írásjegynyi eltéréssel. Lásd *Zuozhuan*: 607 (Zhao fejedelem 6. éve); SALÁT 2003: 92–93.

¹¹⁶ Shuxiang Jin-beli politikus volt, amolyan proto-konfuciánusnak szokták tartani.

közel kerültek hozzájuk a tisztelettel, ellenőrizték őket az erővel, s visszafogták őket a szilárdsággal.

Emellett bölcs és nagy tudású uralkodókat kerestek, felvilágosult és tisztánlátó hivatalnokokat, hűséges és megbízható vezetőket, nagylelkű és jóakarátú mestereket. A nép ekkor alkalmazható és szolgálatra fogható volt, s nem keletkezett szerencsétlenség vagy fel-fordulás.

Ha a nép tagjai tudják, hogy [rögzített] törvények vannak, nem tisztelik a feljebbvalókat. Ugyanekkor szívükben felébred a viszálykodás szelleme, s csak a könyvekben keresik [igazukat], s a véletlen szerencse által aratnak sikert. Nem lehet többé irányítani őket.

Amikor a Xia-dinasztia 夏 kormányzatában zűrzavar támadt, összeállították Yu 禹 büntetéseit; amikor a Shang-dinasztia 商 kormányzatában zűrzavar támadt, összeállították Tang 湯 büntetéseit; amikor a Zhou-dinasztia 周 kormányzatában zűrzavar támadt, összeállították a kilenc büntetést (*jiuxing* 九刑).¹¹⁷ Ennek a három törvénykönyvnek a születése mind a hanyatlás időszakára esett.

És te most, uram, Zheng főminisztereként e három törvénykönyvet [utánozva, fémbe] öntötted a büntetések könyvét. Ha nyugalomban akarod tartani a népet, nem lesz így nehéz dolgod? A *Dalok könyvében* ez áll: »Wen 文 király erényét kövessük példaként, s naponta teremtsünk békét a négy irányban.«¹¹⁸ Máshol ez áll: »Wen királyt követve példaként, a tízezer fejedelemségben bizalom teremődik.«¹¹⁹ Ha így [kormányzunk], minek is kellenének törvények?

Ha a nép tudja, hogy mi szerint kell viszálykodni [pereskedni], akkor elveti a szertartásokat, és csak a könyvekben fogja keresni [igazát]. [Olyan apróságok miatt is] viszálykodni [pereskedni] fog, mint egy ár vagy egy kés hegye. Megszaporodnak a zavaros perek, elterjed az ajándékozás és a megvesztegetés. A téged követő nemzedék alatt Zheng el fog pusztulni.”

Zichan válaszként ezt mondta:

„Ami az általad mondottakat illeti: én tehetségtelen vagyok, nem tudok [úgy kormányozni, hogy a hatása] elérje a fiúkat és unokákat. Én a jelenkort akarom megmenteni.”

A hitvány és gyenge kormányzás ettől fogva [mindenfelé] elterjedt. Konfuciusz bánatos volt emiatt, s így szólt: „Ha az erénnyel vezetik [a népet], s a szertartásokkal tartják féken, akkor ismerni fogja a szégyent, és egyenes lesz. Ha kormányzati [rendeletekkel]

¹¹⁷ A fenti büntetésekről vagy büntető törvényekről szinte semmit nem tudunk. A rájuk való utalásokról lásd HULSEWÉ 1955: 366–367/128. jegyzet.

¹¹⁸ A sorpár a *Shijing* 272. versében található.

¹¹⁹ A sorpár a *Shijing* 235. versében található.

vezetik, s a büntetésekkel tartják féken, akkor a nép el fogja kerülni [a büntetést], és nem fogja ismerni a szégyent.”¹²⁰ „Ha a szertartásosság és a zene nem virágzik, akkor a büntetések és bírságok nem megfelelőek (*zhong* 中); ha a büntetések és a bírságok nem megfelelőek, akkor a nép azt sem tudja, hova tegye a kezét és a lábát.”¹²¹ Amikor a Meng 孟 nemzetség feje kinevezte Yang Fut 陽膚 a nemesek mesterévé, az [a jó kormányzásról] kérdezte Zengzit 曾子.¹²² [Zengzi] is ezt mondta: „Ha az uralkodó letér a [helyes] útról, a nép hosszú időre széttűlik. Ha megismered [egy bűnügy] körülményeit, akkor fájdalmat és szomorúságot érezz, s ne örvendezz neki!”¹²³

III.4. A büntetések a Hadakozó fejedelemségek korában és Qinben

A hanyatlás a Hadakozó fejedelemségek [koráig] is eltartott, amikor Han 韓 szolgálatába fogadta Shenzit 申子,¹²⁴ Qin pedig alkalmazta Shang Yangot 商鞅.¹²⁵ [Shang Yang] összeállította a kölcsönös felelősség (*xiangzuo* 相坐) törvényét, megalkotta a [nemzetség] harmadizigleni kiirtásának (*sanyi* 參夷)¹²⁶ büntetését, megnövelte és súlyosbította a csonkító büntetéseket és a nagy büntetést [halálbüntetést], s [alatta] megjelent a fejtető kivésésének, a bordák kitépésének és az üstben való megfőzésnek a büntetése.¹²⁷

Eljutva Qin Shihuangig 秦始皇,¹²⁸ ő elfoglalta és bekebelezte a Hadakozó fejedelemségeket, majd megsemmisítette a régi királyok törvényeit, s megszüntette a szertartásokon és az igazságosságon

¹²⁰ *Lunyu* 2.3, vö. TÓKEI 1980: I. 56–57.

¹²¹ *Lunyu* 13.3, vö. TÓKEI 1980: I. 116.

¹²² Yang Fu Zengzi hét tanítványának egyike; Zengzi, Zengshen 曾參 Konfuciusz egyik legkiválóbb tanítványa volt. A nemesek mestere (*shishi* 士師) bírói tisztség volt.

¹²³ *Lunyu* 19.19, vö. TÓKEI 1980: I. 156.

¹²⁴ Shenzi, más néven Shen Buhai 申不害 (i. e. 395?–337) Han állam főminisztere volt, az i. e. 4. század nagy legistái között tartják számon, ő hangsúlyozta először a *shu* 術, 'módszerek' fontosságát (lásd SALÁT 2003: 45–46, 62–64).

¹²⁵ Shang Yangról lásd 63. jegyzet.

¹²⁶ A büntetésről lásd HULSEWÉ 1955: 112–122, SALÁT 2003: 135.

¹²⁷ Ez utóbbi három büntetést (*zaodian* 鑿顛, *chouxie* 抽脅, *huopeng* 鑊烹) minden bizonnyal csak a rosszindulatú hagyomány kötötte Shang Yang nevéhez.

¹²⁸ Qin Shihuang (ur. i. e. 246–221–210) az első kínai császár volt, aki i. e. 221-ben egyesítette Kínát. Kíméletlen politikájáról és törvényeiről hírhedt Qin-dinasztiája nem sokkal halála után, i. e. 206-ban megbukott.

[alapuló] hivatalokat. Csak a büntetéseket és a bírságokat alkalmazta, s személyesen kezelte az iratokat és a tust; nappal a perekben ítélkezett, éjszaka a dokumentumokat rendezgette. Maga mérlegelte a döntéseket, amelyek [iratai] naponta egy vékát tettek ki.¹²⁹ Mégis, egyszerre támadt fel a gonoszság és az elvetemültség, a vörösruhások¹³⁰ ellepték az utakat, a fogházak piacokká váltak [akkora volt bennük a forgalom]. Az Égalatti [megtelvén] gyűlölettel és haraggal, kitört és fellázadt [Qin ellen].

IV. A büntetőpolitika változásai a Korai Han-dinasztia idején

IV.1. Gaozu császár átveszi Qin törvényeit

Amikor a Han-dinasztia megalakult, s Gaozu 高祖¹³¹ először hatolt be a szorosokon, a törvényeket három cikkelyre egyszerűsítette,¹³² mondván: „Aki embert öl, azt öljék meg; aki megsebesít egy embert, illetve aki lop, azt bűnével arányos [büntetéssel sújtsák].” Elvetette és eltörölte a zaklatásokat és a kegyetlenkedéseket, s a nép tömegei nagy örömmel teltek el.¹³³ Később [azonban, amikor] a négy barbár még nem hódolt be, s a támadó és védekező fegyverek még nem pihentek, a háromcikkelyes törvény nem bizonyult elegendőnek a gonoszság visszaszorítására, ezért ekkor az ország minisztere, Xiao He 蕭何¹³⁴ összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s törvényt alkotott kilenc fejezetben.¹³⁵

¹²⁹ Ez utalás lehet a *Shiji* 6. fejezetére (*Qin Shihuang benji*), ahol két mágus így beszél az Első Császárról: „Az Égalatti ügyeiről, legyenek azok kicsik vagy nagyok, mind Őfelsége dönt. Őfelségének még az iratait is vékával mérik. Minden nap és éjszaka meghatározott mennyiségű [munkát akar elvégezni]; amíg nem teljesíti a mennyiséget, nem tud lepihenni.” (*Shiji* 6: 258.)

¹³⁰ Zheyi 赭衣, vörösruhás: elítélt.

¹³¹ Gaozuról lásd 94. jegyzet.

¹³² Az 'egyszerűsítnek' fordított kifejezés (*yue* 約) értelmezéséről folyt vitáról lásd HULSEWÉ 1955: 368–372/143. jegyzet.

¹³³ E rendelkezésre i. e. 207 végén, 206 elején került sor, de kérdéses, hogy valós intézkedésről, vagy csupán propaganda fogásról volt-e szó (lásd HULSEWÉ 1955: 372–373/144. jegyzet).

¹³⁴ Xiao He-ről lásd 96. jegyzet.

¹³⁵ E passzus az egyik legfőbb bizonyítéka annak, hogy a Han-dinasztia *mutatis mutandis* a Qin-ház törvényeit vette át. Mindezt a legújabb régészeti leletek is alátámasztják: a Han-dinasztia első egy-két évtizedéből

IV.2. Huidi császár és Lü császárné

Xiaohui 孝惠 [császár] és Gao[zu császár] felesége¹³⁶ idején a nép csak nemrég menekült meg a szenvedéstől és a háborgatástól, s az emberek arra vágytak, hogy felnevelhessék gyermekeiket és gondozhassák öregeiket. Xiao [He] és Cao [Shen]¹³⁷ voltak a főminiszterek, akik nem-cselekvéssel teremtettek békességet, a nép vágyait követték, nem okozva zűrzavart és felfordulást. Ezért az élelemben és a ruházatban [a nép] gyarapodott és gazdagodott, a büntetéseket és a bíróságokat pedig ritkán alkalmazták.

IV.3. Wendi császár

IV.3.1. Virágkor

Amikor Xiaowen 孝文 [császár]¹³⁸ lépett trónra, személyében a titokzatosságot és a csendességet (*xuanmo* 玄默) ápolta. A földművelésre és az eperfaültetésre [selyemtermelésre] intette és ösztönözte [a népet], s csökkentette és leszállította a földadót (*zu* 租) és a katonai adót (*fu* 賦). Hadvezérei és főminiszterei régi, érdemes alattvalók voltak, akik kevésre tartották a műveltséget, de sokra az állhatatosságot. Visszaszorították és gyűlöltek a megbukott Qin-dinasztia kormányzati [módszereit]; ítéleteikben és tanácsaikban fontosnak a nagylelkűséget és bőkezűséget tartották; szégyenletesnek vélték más emberek hibáiról beszélni. Átalakító [hatásuk] elterjedt az Égalattiban, [aminek hatására] a feljelentgetés és a megvádolgotás (*gaojie* 告訐) szokása megváltozott. A hivatalnokok elégedettek voltak tisztségükben, a nép örömét lelte a foglalatosságában, az összegyűlt és felhal-

származó, Zhangjiashannál 張家山 talált jogi szövegekből kiderül, hogy nem volt lényeges különbség a Qin-kori és a Korai Han-kori törvénykezési rendszer között. A zhangjiashani szövegekről lásd még 205. jegyzet.

¹³⁶ Xiaohui, Huidi vagy Hui császár Han Gaozu fia volt, i. e. 195-től 188-ig uralkodott. A hatalmat azonban helyette és rövid életű, kiskorú utódai helyett Gaozu felesége, Lü 呂 császárné gyakorolta, aki i. e. 188–180 között hivatalosan is régens volt. Hui császárról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 130–135, LOEWE 2000: 397–399; Lü császárnéről lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 135–136, LOEWE 2000: 426–429.

¹³⁷ Xiao He-ről és Cao Shenről lásd 96. jegyzet.

¹³⁸ Xiaowen, Wendi vagy Wen császár i. e. 180–157 között ült a trónon, viszonylag hosszú uralkodása a Han-dinasztia stabilizációjának, az új viszonyok konszolidációjának időszaka volt. Uralmáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 136–141; LOEWE 2000: 306–311.

mozott [készletek] évről évre növekedtek, a porták és lakosok [száma] fokozatosan gyarapodott. A szokások és hagyományok igazak voltak és jámborak, a tilalmak hálója ritka volt és laza. Amikor Zhang Shizhit 張釋之¹³⁹ tették meg igazságügyi miniszterré (*tingwei* 廷尉),¹⁴⁰ a bűntettek közül a kétségeseket a népre bízta.¹⁴¹ Emiatt a büntetések és bírságok [kiszabásának esetei] jelentősen ritkultak, annyira, hogy az ítélethozatalok száma [főbenjáró bűnöknél évi] négyszázra csökkent, s a „büntetések elvetésének” hangulata uralkodott.

IV.3.2. Chunyu uraság és lánya története; a csonkítások megszüntetése

Amikor [Xiaowen] tizenharmadik éve ült a trónon (i. e. 167), a Qibeli 齊 nagy magtárak előljárója, Chunyu 淳于 uraság¹⁴² bűnt követett el, amiért büntetés járt. Egy császári parancs úgy rendelkezett, hogy fogják el és tartsák fogva Chang'anban 長安. Chunyu uraságnak nem volt fiúgyermek, [csak] öt lánya. Amikor elfogták, lányait szidva így szólt: „Ha az ember gyermekeket nemz, de nem nemz fiút, annak veszedelem esetén nincs semmi haszna!” Legkisebb lánya, Tiying 緹縈 bánatos volt és keserves sírásra fakadt. Ezután követte apját Chang'anba, s beadványt írt [a császárnak], amelyben ez állt:

„[Amikor] szolgálólányod atyja hivatalnokoskodott, Qiben mindenki dicsérte tisztességét és méltányosságát. Most a törvény szerint felelősségre vonják és megbüntetik őt. Szolgálólányod szomorú amiatt, hogy akit megölnek, azt többé nem lehet újra életre kelteni, akit megcsonkítanak, ahhoz nem lehet újra hozzácsatolni [levágott testrészét]. Még ha később szeretné is kijavítani a hibáját és megújítani magát, az [ehhez vezető] utat nem lehet követni. Szolgálólányod

¹³⁹ Az igazságosságáról híres Zhang Shizhi Wendi és Jingdi alatt viselt magas hivatalokat, igazságügyi miniszterré i. e. 160–158 körül nevezték ki. Életrajzát lásd *Shiji* 102, *Hanshu* 50; életéről lásd még LOEWE 2000: 690–691.

¹⁴⁰ A *tingwei* a kilenc miniszter egyike volt a Han-korban. A törvények fő értelmezőjeként ő döntött az alacsonyabb hatóságok által hozzá felterjesztett kétséges ügyekben, illetve első fokon az országos jelentőségű perek bírja is ő volt. A tisztségről lásd BIELENSTEIN 1980: 38–39, HULSEWÉ 1987.

¹⁴¹ *Zui yizhe yu min* 罪疑者予民 – a rendkívül nehezen értelmezhető állításról lásd HULSEWÉ 1955: 375–376/154. jegyzet. Nem tudjuk, hogy a „népet” mi módon vonták be az ítélkezésbe.

¹⁴² Chunyu gong 淳于公, Chunyu Yi 意 (szül. i. e. 206 k.) orvos, hivatalnok volt, rövid életrajzát lásd *Shiji* 105; lásd még LOEWE 2000: 51–53.

szeretné, ha [őt magát] lefoglalnák és hivatali rabszolgává tennék (*moru guanbi* 沒入官婢), hogy ezzel megválthassa (*shu* 贖) apja büntetését és bűnét, s ezáltal az megújíthassa magát.”

A beadványt felterjesztették az Ég Fiához. Az Ég Fiát sajnálat és bánat töltötte el [a lány] szándékától, ezért rendeletet adott ki, amelyben ez állt:

„Császári rendelkezés a császári írnokok (*yushi* 御史) számára: Hallottuk, hogy Yu 虞 úrnak, [Shunnak]¹⁴³ az idején elválasztották [a többiekétől a bűnösök] ruháját és kalapját, megkülönböztették jelvényeiket és ruházatukat, s ez szolgált megszégyenítésül, így a nép nem szegte meg [a törvényeket]. Milyen tökéletessége volt ez a [jó] kormányzásnak! Jelenleg a törvényben három megcsonkító büntetés (*rouxing* 肉刑) szerepel,¹⁴⁴ de a gonoszság nem szűnik meg. Hol lehet a hiba? Nem azért van ez, mert erényünk csekély, így a tanítás nem válik világossá [a nép előtt]? Mélyen szégyelljük magunkat. Így mivel a nevelés és az útmutatás nem tiszta, az ostoba nép beleesik [a bűnbe]. A *Dalok könyvében* ez áll: »A vidám és szerető úr: a nép apja és anyja.«¹⁴⁵ Mostanság, ha az emberek vétket követnek el, a tanítás még nem terjed ki rájuk, de már alkalmazzák náluk a büntetéseket. Lehet, hogy szeretnék megváltoztatni viselkedésüket, hogy megjavuljanak, de az [ehhez vezető] út nem elérhető. Mi ezt nagyon sajnáljuk. Ha [valakit] megcsonkítanak, akkor a végtagot levágják, a bőrt felsértik, s élete végéig nem nő ki. Milyen fájdalmasak e büntetések, s [mi] milyen erénytelenek [vagyunk]! Hogy is felelhetnénk meg »a nép apja és anyja« eszméjének? Töröltessenek el a csonkító büntetések, s legyen, amivel felváltják azokat. Rendeltessék el az is, hogy a bűnösök, mindegyikük [bűnük] súlyosságától vagy enyhességétől függően, feltéve, ha nem szöknek meg és nem menekülnek el, éveik teljesítésével mentesüljenek (*mian* 免) [a büntetéssel járó státusvesztéstől]. Legyen mindebből rendelet!”

¹⁴³ Shunról lásd 37. jegyzet.

¹⁴⁴ Valójában a korban legalább ötféle csonkító büntetés létezett: tetoválás, orrlevágás, bal lábfej levágása, jobb lábfej levágása, ivartalanítás. Meng Kang 孟康 (kb. 180–260) kommentárjában így magyarázza az ellenmondást: „A tetoválás és az orrlevágás az kettő, s ha a bal és a jobb lábfej levágását egynek számítjuk, akkor az összesen három.” (黥、劓二，刖左右趾合一，凡三也。) (*Hanshu* 23: 1098/5. jegyzet.) Az ivartalanítást Meng Kang nem említi.

¹⁴⁵ Az idézet a *Shijing* 251. verséből való.

IV.3.3. A csonkítások megszüntetésének konkrét részletei

Zhang Cang 張蒼 főminiszter¹⁴⁶ (*chengxiang* 丞相) és Feng Jing 馮敬, a császári főtitkár¹⁴⁷ (*yushi daifu* 御史大夫)¹⁴⁸ a következő betérjesztést írták:

„A gonoszítottaknak a csonkító büntetésekkel való megakadályozása: igen régről eredő [gyakorlat]. Felsőged felvilágosult rendelkezést adott ki, amelyben sajnálkozik afelett, hogy ha a néptömegekből [valaki] egyszer is vétet követ el, azt megcsonkítják, s élete végéig nem nő ki [újra a levágott végtag], s emellett ha a bűnös szeretné megváltoztatni viselkedését, hogy megjavuljon, az [ehhez vezető] út nem érhető el. [Ez] hatalmas erényesség[re vall], amelyet mi, alattvalóid, nem érhetünk el. Mi, alattvalóid, tiszteletteljesen megvitattuk [az ügyet], és azt kérjük, hogy a következő törvény adassék ki:

»Azokat, akiknek [bűnükért] a fej leborotválása¹⁴⁹ járna, hagyják csonkítatlanul (*wan* 完), és válják belőlük falépítő (*chengdan* 城旦) vagy gabonaőrő (*chong* 舂).¹⁵⁰ Azoknak, akiknek tetoválás (*qing* 黥) járna, borotválják le a fejét (*kun* 髡), tegyenek rájuk nyakkalodát (*qian* 鉗), és válják belőlük falépítő vagy gabonaőrő. Azok, akiknek orrlevágás (*yi* 劓) járna, kapjanak háromszáz botütést (*chi* 笞).¹⁵¹ Azok,

¹⁴⁶ Zhang Cang (megh. i. e. 152) eredetileg a Qin-dinasztia hivatalnok volt, majd a Han-ház első évtizedeiben is fontos tisztségeket töltött be. I. e. 176–162 között Wen császár főminisztere volt. Életrajzát lásd *Shiji* 96 és *Hanshu* 42, lásd még LOEWE 2000: 675–676.

¹⁴⁷ Feng Jing i. e. 177-től a vendégek felügyelője (*dianke* 典客), majd i. e. 177-től i. e. 162-ig császári főtitkár volt; tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Lásd *Shiji* 118: 3077, 22: 1127; lásd még LOEWE 2000: 99.

¹⁴⁸ A császári főtitkár a „három főhivatalnok” (*san gong* 三公), vagyis a három legfőbb központi méltóság egyike volt. Eredetileg a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) volt alárendelve, de hivatala idővel függetlenedett. Fő feladata a bürokrácia ellenőrzése, a hivatalnokok jogi felügyelete volt. A tisztségről lásd BIELENSTEIN 1980: 8–10.

¹⁴⁹ A szövegben a *wan* 完, 'csonkítatlan' jelentésű írásjegy szerepel, ez azonban nyilvánvalóan elírás, hiszen éppen ezen büntetést elszenvedőket hagyják a továbbiakban csonkítatlanul. Minden bizonnyal a *wan* helyett eredetileg a hozzá némileg hasonló *kun* 髡 írásjegy szerepelt, mely a legenyhébb megcsonkító büntetést, a fej leborotválását jelenti.

¹⁵⁰ A Qin- és Han-kori csonkító büntetések különböző fajtáiról, illetve az ezekhez kapcsolódó kényszermunka-fokozatokról lásd HULSEWÉ 1955: 124–132, SALÁT 2003: 136–141. A falépítők és a gabonaőrők büntetése öt évig tartott (az előbbi a férfi, az utóbbi a női elítéltek neve volt), ezután még meghatározott ideig enyhébb fokozatú kényszermunkát végeztek, s csak ezután szabadultak.

¹⁵¹ A botozásról lásd HULSEWÉ 1955: 76–77, SALÁT 2003: 141–142.

akiknek a bal lábfej levágása (*zhan zuozhi* 斬左止) járna, kapjanak ötszáz botütést. Azok, akiknek a jobb lábfej levágása (*zhan youzhi* 斬右止)¹⁵² járna, továbbá azok, akik embert öltek (*sharen* 殺人), de [lelepleződésük] előtt feljelentették magukat (*zigao* 自告); továbbá a hivatalnokok, akiket kenőpénz elfogadásáért (*shouqiu* 受賕) vagy a törvény elferdítéséért (*wangfa* 枉法) vonnak felelősségre, vagy akik járási vagy hivatali javakat őriztek, de loptak (*dao* 盜) belőlük – mindezeket, ha már elítélték őket, de megszöknek, s újra botozással járó bűnt követnek el, fejezzék le a piacon (*qishi* 棄市).¹⁵³

Azok a bűnösök, akiknek már döntöttek az ügyében, s csonkítatlanul hagyva őket falépítésre vagy gabonaőrlésre ítélték őket, azokból három év leteltével válják rőzsegyűjtő (*guixin* 鬼薪) vagy rizsrostáló (*baican* 白粲).¹⁵⁴ Egyévnyi rőzsegyűjtés vagy rizsrostálás után legyen belőlük közrabszolga vagy közrabszolganő (*lichenqie* 隸臣妾).¹⁵⁵ Egyévnyi közrabszolgaság után mentesítsék őket (*mian* 免) [a bűnözői státustól], és válják belőlük közember (*shuren* 庶人).

A közrabszolgák és közrabszolganők két év leteltével váljanak rablók elleni őrré (*sikou* 司寇).¹⁵⁶ Egy év rablók elleni őrködés után, illetve ha valaki két évig [volt rablók elleni őr, illetve]¹⁵⁷ olyan [munkát] végzett, mint a rablók elleni őrök (*zuo ru sikou* 作如司寇)¹⁵⁸ – mind[két esetben] mentesítsék őket és válják belőlük közember.

¹⁵² Ez a valóságban mindkét lábfej levágását jelentette, s az ivartalanítás után ez volt a legsúlyosabb csonkító büntetés.

¹⁵³ Ez volt a legáltalánosabb és legenyhébb kivégzési mód. Lásd HULSEWÉ 1955: 110, SALÁT 2003: 135.

¹⁵⁴ A rőzsegyűjtés és a rizsrostálás a második legsúlyosabb kényszermunkafokozat volt férfiaknak, illetve nőknek, általános esetben három évig tartott. Lásd HULSEWÉ 1955: 130, SALÁT 2003: 138–139. Ez és a következő, enyhébb fokozatú kényszermunka-büntetések két módon voltak kiszabhatók: lehetett valakit eleve egy adott fokozatra ítélni, illetve a súlyosabb fokozatra ítélték bizonyos idő eltelte után enyhébb fokozatba kerültek át; ez utóbbiak büntetési ideje eltért az eleve az adott fokozatra ítéltékétől.

¹⁵⁵ A közrabszolga (*lichen* 隸臣) és a közrabszolganő (*liqie* 隸妾) a harmadik fokozatú kényszermunka neve volt. A büntetés általában három évig tartott. Lásd HULSEWÉ 1955: 130, SALÁT 2003: 139.

¹⁵⁶ A rablók elleni őr a negyedik fokozatú kényszermunka elnevezése volt. A büntetés általában két évig tartott. Lásd HULSEWÉ 1955: 130, SALÁT 2003: 139–140.

¹⁵⁷ HULSEWÉ kiegészítése (1955: 336, 382–383/180. jegyzet). A súlyosabb kényszermunkára ítélték büntetésük letelte után még egy évig dolgoztak *sikou*ként, azokat viszont, akiket eleve *sikou*vá ítélték, két évig tartották fogva.

¹⁵⁸ Ez utóbbi kifejezés nyilván a *sikou* büntetés női megfelelőjére utal, amelynek nem volt külön neve.

Ha [azonban ezekben az esetekben] a bűnös megszökik és elmenekül, továbbá a szakáll-leborotválással (*nai* 耐)¹⁵⁹ járó és ennél súlyosabb bűnöknel, ezt a rendeletet ne alkalmazzák.

Akiket a korábbi törvény szerint megcsonkítottak és falépítővé vagy gabonaőrlové tettek [valamennyi] évre, de nem tiltottak el és zártak ki (*jingu* 禁錮)¹⁶⁰ [a hivatalviselésből] – azok [büntetésének időtartamát] tegyék hasonlóvá [a jelen törvény szerint elítélt] csonkítatlan falépítők és gabonaőrlovék [letöltendő] éveinek számához, majd mentesítsék őket.«

Mi, szolgálid, életünket kockáztatva, ezt kérjük [felségedtől].”

A [császár] így rendelkezett: „Jóváhagyjuk.”

Ezután kifelé az a hír járta, hogy a büntetések enyhültek, de valójában az embereket megölték. [Akiket ugyanis korábban] a jobb lábfej levágásával sújtottak, azoknak most halálbüntetés járt. Akiket [korábban] a bal lábfej levágásával sújtottak, az ötszáz botütést kapott, akiket [korábban] orrlevágással sújtottak, az háromszáz botütést kapott – általában az [elítéltek] többsége belehalt [ennyi botütésbe].

IV.4. Jingdi császár: a botbüntetés enyhítése

Jingdi 景帝 császár¹⁶¹ első évében (i. e. 156) a következő rendeletet adták ki:

„A botozás és a súlyos bűnökért [járó halálbüntetés] között nincs különbség; ha valakinek szerencséje van, és nem hal bele [a botozásba], az sem élhet [többé] emberként. Ezért az alábbi törvényt adjuk ki: »Az ötszáz botütés háromszáznak olvasandó; a háromszáz botütés kétszáznak olvasandó.«”

¹⁵⁹ A szakáll leborotválása csonkító büntetésnek számított, amelyet általában valamely kényszermunka-fokozattal együtt szabtak ki. Lásd SALÁT 2003: 136. A mondat jelzi, hogy a fenti enyhítő rendelkezések csak azokra vonatkoztak, akiket csonkítatlanul (*wan* 完) végzendő kényszermunkára ítélték.

¹⁶⁰ A kifejezésről lásd HULSEWÉ 1955: 383/183. jegyzet.

¹⁶¹ Xiaojing 孝景, Jingdi vagy Jing császár, Wen császár fia, i. e. 157–141 között uralkodott. Uralma alatt a Wendi alatti konszolidáció folytatódott, s a hercegségek i. e. 154-es felkelésének leverésével tovább nőtt a központi kormányzat hatalma. Uralmáról lásd *Shiji* 11 (e fejezet meglehetősen csonka), illetve *Hanshu* 5; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 138–144, LOEWE 2000: 338–344.

De [a nép] továbbra sem maradt ép. Elérve a Zhong[yuan] 中[元] [uralkodási éra] (i. e. 149–144) hatodik évébe (i. e. 144), [Jingdi császár] újra kiadott egy rendeletet, amelyben ez állt:

„A botozás alkalmazásakor előfordul, hogy [a bűnös] meghal, mielőtt a botozás befejeződne. Mi ezt nagyon sajnálatosnak tartjuk. Ezért enyhítjük [a büntetést], a háromszáz botütés kétszáznak olvasandó, a kétszáz botütés pedig egyszáznak.” [A rendelet] ezt is tartalmazta: „A botozás: a tanítás eszköze. Adjunk hát ki rendeletet a husáng [méretéről]!”

Liu She 劉舍 főminiszter¹⁶² és Wei Wan 衛綰, a császári főtitkár¹⁶³ az alábbi kérelmezték:

„Ami a botozást illeti, a husáng hossza legyen öt láb; vastagsága a nyelénél legyen egy hüvelyk, s mivel bambuszból van szó, a végénél legyen fél hüvelyk vékony, a csomókat pedig simítsák el.¹⁶⁴ Akit meg kell botozni, annak a tomporát botozzák meg. Nem szabad lecserélni a [botozást végző] embert; csak ha egy bűnért befejezték [a büntetés végrehajtását], akkor válthatják le.”

Ettől fogva a megbotozottak épen maradhattak, de kegyetlen hivatalnokok továbbra is alkalmazták [a túlzó botozást a nép] megfélemlítésére. A halálbüntetés súlyos volt, de az élve [hagyással járó] büntetések megint enyhültek, így a nép könnyen megszegte a törvényeket.

IV.5. Wudi császár: hanyatlás, züllés, a törvények túlburjánzása

Amikor Xiaowu 孝武 császár¹⁶⁵ lépett a trónra, a külügyekben a négy barbár [ellen szerzett] érdemekkel foglalkozott, a belügyekben pedig begyűjtötte, ami a fülének és szemének kedves volt. Zaklatóan [nagy] számban történtek lefoglalások, a nép nyomorgott és

¹⁶² Liu She i. e. 170-től különböző tisztségeket viselt, i. e. 147–143 között főminiszter (*chengxiang* 丞相) volt. Lásd *Shiji* 11: 445, *Hanshu* 16: 614; lásd még LOEWE 2000: 353.

¹⁶³ Wei Wan (megh. i. e. 130) különböző tisztségeket viselt, i. e. 154-ben tábornokként vett részt a hercegségek lázadásának leverésében. I. e. 147-től császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫), majd i. e. 143-tól – Liu She utódjaként – főminiszter volt i. e. 140-ig. Lásd *Shiji* 103: 2768, 107: 2842; *Hanshu* 5: 147, 6: 156, 46: 2200, 52: 2378; lásd még LOEWE 2000: 577.

¹⁶⁴ Egy láb (*chi* 尺) 23,1 cm, egy hüvelyk (*cun* 寸) 2,31 cm. (TWITCHETT–LOEWE 1986: xxxviii). A husángnak tehát 115,5 cm hosszúnak, s 2,3 cm, illetve 1,2 cm vastagnak kellett lennie.

¹⁶⁵ Wu császárról lásd 97. jegyzet.

nélkülözött. Amikor a szegény emberek megszegték a törvényeket, a kegyetlen hivatalnokok lecsaptak rájuk és rájuk rontottak, [de] a hitványaságot és a bűnözést nem tudták legyőzni. Ekkor az udvarba hívták a Zhang Tang- 張湯¹⁶⁶ és Zhao Yu- 趙禹¹⁶⁷ féle embereket, hogy cikkelyekbe szedve törvényeket és rendeleteket alkossanak. Megalkották a törvényt az olyan felügyelőkről, kormányzókról és részlegvezetőkről, akik látván és ismervén [alárendeltjük bűnét], szándékosan (*gu* 故) futni hagyják [őt]. Elhalasztották a kíméletlenség és az [ártatlanok vagy enyhe bűnt elkövetők] szándékosan [aránytalanul súlyos megbüntetésének] bűnét [elkövető hivatalnokok megbüntetését], s felgyorsították a [bűnösöket] futni hagyó vagy elengedő [hivatalnokok] kivégzését. Ettől fogva a hitvány és elvetemült [hivatalnokok] a törvénykezésben ügyeskedtek, egyik a másikhoz hasonlítgatta magát, [így] a tilalmak hálója fokozatosan sűrűsödött. A törvények és rendeletek összesen háromszázötvenkilenc fejezetből (*zhang* 章) álltak; a nagy büntetéssel [halálbüntetéssel] négyszázkilenc cikkely (*tiao* 條) [foglalkozott, amelyek] ezernyolcszáznyolcvankettő esetet (*shi* 事), s tizenháromezer-négyszázhetvenkettő halálbüntetéssel járó jogi precedenst (*jueshi bi* 決事比) tartalmaztak. Az iratok és dokumentumok megtöltötték az asztalokat és az iratládákat, s a felelős [hivatalnokok] nem tudták valamennyit elolvasni. Emiatt azok, akik a tartományokban és a hercegségekben alkalmazták [a rendeleteket], sokféleképpen [értelmezték őket, így] előfordult, hogy ugyanazért a bűnért eltérő ítéletet szabtak ki. A hitvány hivatalnokok kihasználták ezt arra, hogy üzleteljenek; ha azt akarták, hogy valaki éljen, annak [ügyénél] javaslatot mellékeltek az élve hagyásról; ha azt akarták, hogy valaki elpusztuljon, annak [esetében] halálbüntetéssel

¹⁶⁶ Zhang Tang a törvénykezésben mutatott kíméletlenségéről híres hivatalnok volt; állítólag már gyerekkorában formális bírósági eljárást tartott az otthoni kamrát dézsmáló patkányok ellen. I. e. 126-tól igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉), i. e. 120-tól császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫) volt; hat évvel később ellenségei bevádolták a császárnál, s Zhang öngyilkos lett. Életrajza Sima Qiannél a *Kíméletlen hivatalnokok* fejezetben szerepel (*Kuli liezhuan* 酷吏列傳, *Shiji* 122: 3137–3144); Ban Gunál már saját életrajzot kapott (*Hanshu* 59); lásd még LOEWE 2000: 692–692.

¹⁶⁷ Zhao Yu kíméletlenségéről és következetességéről ismert hivatalnok volt, jó viszonyt ápolt Zhang Tanggal, de az utóbbinál kevésbé volt hírhedt. Különféle hivatalokat viselt Jingdi és Wudi alatt, 120-tól igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) volt. I. e. 130 és 126 között Zhang Tanggal együtt összegyűjtötték, átszerkesztették és szigorították a törvényeket. Életrajza Sima Qiannél és Ban Gunál is a *Kíméletlen hivatalnokok* fejezetben szerepel (*Kuli liezhuan* 酷吏列傳, *Shiji* 122: 3136–3137, *Hanshu* 90: 3651–3652); lásd még LOEWE 2000: 692–692.

[végződött] precedenst csatoltak. Azok, akiknek mérlegelniük kellett [az ügyet], mind bosszankodtak és szomorkodtak ezen.

IV.6. Xuandi

Xuandi 宣帝 császár¹⁶⁸ [fiatalkorában] maga is a nép között élt, tudta, hogy mindez így van. Amikor ő került a tiszteletre méltó trónra, az igazságügyi miniszter írnoka (*tingshi* 廷史), Lu Wenshu 路溫舒¹⁶⁹ beadvánnyal fordult [a császárhoz], amelyben az állt: Qinnek tíz hibája volt, amiből az egyik továbbra is fennáll. Ez nem más, mint az ítélkező hivatalnokok. [A beadvány] szövege megtalálható [Lu] Wenshu életrajzában.¹⁷⁰ Az uralkodó mélyen megrendült ettől, ezért rendeletet adott ki, mondván:

„Az utóbbi időkben, amikor a hivatalnokok a törvényeket alkalmazták, a szövegekkel való ügyeskedésük egyre fokozódott. Ez a mi erénytelenségünk miatt van. Ha a perekben való döntések nem felelnek meg [a büntetnek], az oda vezet, hogy a bűnösök bátorítva lesznek a [további] gonoszságra, [míg] az ártatlanokat hamis [módon] kivégzik, [így] az apák és a fiúk megtelnek bánattal és gyűlölettel. Minket ez mélyen elszomorít. Jelenleg az igazságügyi miniszter írnokait (*tingshi* 廷史) küldik ki, hogy a tartományi [hatóságokkal] együtt kihallgatásokat és tárgyalásokat folytassanak, [ám] hivatalukat kevésre becsülik, fizetésük pedig csekély. Ezért hozassék létre az igazságügyi minisztérium bírójának (*tingping* 廷平) [hivatala], amely a hatszáz véka [gabona fizetési] osztályba tartozzék,¹⁷¹ s négy fő töltse

¹⁶⁸ Xuandi i. e. 74–48 között uralkodott. Tizennyolc évesen emelte trónra néhány befolyásos főhivatalnok; ezt megelőzően, mivel Wudi egyik kegyvesztett feleségétől származott, a palotától távol, egyszerű körülmények között, közemberként nevelték fel. Uralmáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 184, 190–196; LOEWE 2000: 260–266.

¹⁶⁹ Lu Wenshu alacsony származású hivatalnok volt, aki már gyermekkorától fogva nagy érdeklődést mutatott a jogi ügyek iránt. Pályafutását sikeres tartományi kormányzóként fejezte be. Életrajzát lásd *Hanshu* 51, HULSEWÉ 1955: 423–428; lásd még LOEWE 2000: 419.

¹⁷⁰ A beadvány i. e. 74-ben vagy i. e. 67-ben keletkezett. A beadvány szövegét lásd *Hanshu* 51: 2368–2371, HULSEWÉ 1955: 424–427.

¹⁷¹ A Han-korban a különböző hivatalnokokat gabonában megadott fizetési osztályokba sorolták. A valóságban a hivatalnokok besorolásának neve nem felelt meg valós jövedelmüknek, melyet nemcsak gabonában, hanem gabonában és pénzben kaptak. A hatszáz véka viszonylag magas rangot jelentett; összehasonlításképp: az igazságügyi miniszter, aki a kilenc miniszter egyike volt, a kétezer vékás osztályba tartozott. A hivatalnoki fizetésekről lásd BIELENSTEIN 1980: 125–131.

be. Azon fáradozzanak, hogy igazságot szolgáltatassanak ezekben [a fent említett ügyekben], megfelelően a mi szándékainknak.”¹⁷²

Ekkor Yu Dingguót 于定國¹⁷³ kinevezték igazságügyi miniszternek, aki olyan felvilágosult, gondos, nagylelkű és megbocsátó embereket keresett, mint Huang Ba 黃霸¹⁷⁴ és mások, hogy megtegye őket igazságügyi minisztériumi bírónak. [Feladatuk az volt, hogy] az őszi évszak után¹⁷⁵ [egyes esetekben császári döntést] kérelmezzenek és jelentést (*yan* 讞) [írjanak a kétséges ügyekről].

Ekkoriban az uralkodó gyakran szerencsétlenné látogatásában a Kinyilvánítások Termét (*xuanshi* 宣室), ahol böjtölt, majd döntött az ügyekben. Úgy hírlett, hogy törvénykezése és [az általa kiszabott] büntetések igazságosak voltak.

Ebben az időben Zhuo 涿 tartomány¹⁷⁶ kormányzója, Zheng Chang 鄭昌¹⁷⁷ beadvánnyal fordult [a császárhoz], amelyben ez állt:

„Amikor a szent királyok minisztereket neveztek ki, hogy azok intsék őket és tiltakozzanak [döntéseik ellen], az nem az erények magasztalása végett volt, hanem azért, hogy elejét vegyék a kényelem[szeretet] növekedésének; amikor törvényeket alkottak és világossá tették a büntetéseket, azt nem azért tették, mert ezt tartották a [jó] kormányzás [eszközének], hanem azért, hogy ezek segítsenek a hanyatlás és a zűrzavar megjelenésének [megelőzésében]. Most, hogy egy felvilágosult uralkodó személyesen ereszkedik le felvilágo-

¹⁷² A rendelet i. e. 66 elején született.

¹⁷³ Yu Dingguo sikeres pályafutást befutó hivatalnok volt. Más tisztségek betöltése után i. e. 69-ben – tehát nem a fenti rendelet kiadása után – lett igazságügyi miniszter, mely posztot kivételesen hosszú ideig, tizenhét évig töltötte be. I. e. 52-ben császári főtitkár, később főminiszter (i. e. 51–43) lett. Életrajzát lásd *Hanshu* 71: 3041–3046, angol fordítását lásd WATSON 1974: 165–171; lásd még LOEWE 2000: 659–660.

¹⁷⁴ Huang Ba (megh. i. e. 51) változatos pályafutású hivatalnok volt, különböző tisztségek viselése után i. e. 56-tól császári főtitkár, majd i. e. 55–51 között főminiszter volt. Elsősorban nem a központi kormányzati tisztségekben, hanem tartományi kormányzóként végzett lelkiismeretes munkájáért becsülték nagyra. Életrajza Ban Gunál a *Törvénytisztelő hivatalnokok* fejezetben található (*Xunlizhuan* 循吏傳, *Hanshu* 89: 3627–3635); lásd még LOEWE 2000: 165–166.

¹⁷⁵ A Han-korban főbenjáró ügyekben ítéletet csak télen, a halál, a pusztulás évszakában hoztak, lásd HULSEWÉ 1955: 103–109.

¹⁷⁶ A mai Hebei tartomány középső vidékén.

¹⁷⁷ Zheng Chang kevésbé ismert hivatalnok volt, Taiyuan, majd Zhuo tartományban volt kormányzó, ahol a törvényeket nagy szigorúsággal alkalmazta; később nagy tanácsadó (*jian dafu* 諫大夫) lett. Életrajza nem szerepel a történeti művekben, Ban Gu a fentén kívül két helyen említi (*Hanshu* 66: 2902, 77: 3247).

sult kihallgatásokat folytatni, ha nem neveznének is ki igazságügyi minisztériumi bírókat, a perek akkor is maguktól helyessé válnának. Ha meg akarjuk alapozni utódaink [nyugalmát], akkor semmi nem ér fel a törvények és rendeletek megtisztításával és rögzítésével. Ha a törvények és rendeletek rögzítve vannak, akkor az ostoba nép tudni fogja, mit kell elkerülnie, a hitvány hivatalnokoknak pedig nem lesz mivel ügyeskedniük. Na mármost, ha nem tesszük helyessé az alapot, de igazságügyi minisztériumi bírókat nevezünk ki, hogy rendet tegyünk a mellékesben, akkor a kormányzat hanyatlásával és a kihallgatások hanyaggyá válásával az igazságügyi minisztériumi bírók mesterkedni fognak a mérleggel, s így a felfordulás kezdeményezőivé válnak.”

Xuandi császár nem jutott el odáig, hogy kijavítsa [e hibákat].

IV.7. Yuandi – rendelet a törvények egyszerűsítéséről

Yuandi 元帝 császár,¹⁷⁸ nemsokkal a trónra kerülése után, rendeletet adott ki, melyben ez állt:

„A törvények és rendeletek arra valók, hogy elnyomják a hatalmaskodókat és segítsék a gyengéket. Kívánatos, hogy nehezen lehessen megszegni őket, de könnyű legyen elkerülni [a büntetéseket]. Manapság [azonban] a törvények és a rendeletek zavaróan megszorodtak, s nincsenek összefogva. A törvénykönyvek szövegéből kiindulva nem lehet világosan különbséget tenni [törvényes és törvénytelen között]; arra vágyunk, hogy megragadjuk [azokat az alkalmakat], amikor a közemberek nem fogják fel [a törvényeket]: ez hogyan is [illene] a »büntetések megfelelősége« gondolatához? Vitatasson meg az, hogy a törvények és rendeletek közül melyeket lehetne kihagyni, eltörölni, enyhíteni vagy csökkenteni, s szülessenek erről cikkelyekbe szedett beadványok! Mindezt csak annak érdekében, hogy megkönnyítsük és nyugalmassá tegyük a nép [életét].”

¹⁷⁸ Yuandi, Yuan császár i. e. 48–33 között uralkodott. Jó szándékú, a népsorsát szíven viselő, a klasszikusok tanulmányozását támogató uralkodóként tartják számon. Alatta kerültek azonban először eunuchok a hatalom közelébe, és alatta emelkedett fel főfelesége, Wang Zhengjun 王政君 és annak családja, akik mintegy hatvan éven át meghatározó szerepet játszottak a belpolitikában. (Wang Zhengjun unokaöccse volt Wang Mang 王莽, a trónbitorló.) Yuandi évkönyvét lásd *Hanshu* 9; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 198–213, LOEWE 2000: 355–360.

IV.8. Chengdi – újabb rendelet a törvények egyszerűsítéséről

Chengdi 成帝 császár¹⁷⁹ Heping 河平 uralkodási időszakában (i. e. 28–25) [a császár] újra rendeletet adott ki, amelyben ez állt:

„Az [Írások könyve] *Fuxing* 甫刑 [fejezete]¹⁸⁰ azt írja: »Az Öt Büntetés alá háromezer [bűncselekmény] tartozik; a nagy büntetés [halálbüntetés] fenyítése alá pedig kétszáz [bűncselekmény] tartozik.« Jelenleg [azonban] a nagy büntetés [nevű] megtorlással több mint ezer cikkely foglalkozik; a törvények és rendeletek zavaróan megszorodtak, több mint egymillió szóból állnak. A »különleges kérelmek« és az egyéb [nem odaillő] precedensek napról napra sokasodnak. Még az okos és [a törvénykezésben] járatos emberek sem tudják, melyik [rendelkezést] kövessék. Ha szeretnénk okítani és példánkkal vezetni a közemberek tömegét – nem ütköznénk-e nehézségekbe? Ha megragadnánk az egyszerű népet, [de] fiatalon megöljük az ártatlanokat – ez nem lenne-e szomorú?

Adják ki [ezt az ügyet] a teljes kétezer vékás [fizetési osztályba tartozó hivatalnokoknak], a kétezer vékásoknak,¹⁸¹ az akadémikusoknak (*boshi* 博士),¹⁸² továbbá azoknak, akik tájékozottak és jártasak a törvényekben és rendeletekben. Vitassák meg a halálbüntetés [eseteinek] csökkentését, valamint a kihagyható, eltörölhető, rövidíthető és tömöríthető [rendelkezéseket]. Tegyenek [mindent] érthetővé és könnyen megismerhetővé, s szülessenek erről cikkelyekbe szedett beadványok! Hát nem azt írja az *Írások könyve*: »A büntetések alkalmazásában legyél igen óvatos!«,¹⁸³ s »Vizsgáld meg és ellenőrizd [a büntetés helytállóságát]!«?¹⁸⁴ Azon munkálkodjatok, hogy megfeleljetek a régiek törvényeinek. Mi teljes erőnket [a vita eredményeinek] áttanulmányozására fogjuk fordítani.”

¹⁷⁹ Chengdi császár i. e. 33–7 között uralkodott. Gyenge, felelőtlen, iszákos, nőbolond császárként tartják számon, aki alatt tovább folytatódott a Wangok felemelkedése. Évkönyvét lásd *Hanshu* 10; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 198–215, LOEWE 2000: 245–252.

¹⁸⁰ A *Fuxing* fejezet azonos a *Lüxinggel* 呂刑. Erről lásd SALÁT 2003: 88–91.

¹⁸¹ A „teljes kétezer vékás” (*zhong erqian shi* 中二千石) és a „kétezer vékás” (*erqian shi* 二千石) két különböző fizetési osztály volt. Az előbbibe tartozott például a „kilenc miniszter” (köztük az igazságügyi), az utóbbiba többek között a tartományi kormányzók. Lásd BIELENSTEIN 1980: 4–5, 17, 93, 176/298. jegyzet.

¹⁸² Az akadémikusok az i. e. 136-ban alapított konfuciánus Akadémia (*Tai-xue* 太學) tagjai voltak; az öt konfuciánus klasszikus mű iskolájához egy-egy akadémikus tartozott. Lásd BIELENSTEIN 1980: 19.

¹⁸³ *Shujing*: 39 (*Shundian* 11).

¹⁸⁴ *Shujing*: 603, 604, 606 (*Lüxing* 16, 17, 18), egy írásjegy eltéréssel.

A hivatallal rendelkezők között azonban nem akadt Zhong Shan-fuhoz 仲山父¹⁸⁵ hasonlatos, a [rendelkezések] végrehajtásában és az [engedetlenség] feltárásában [kiemelkedő] tehetség. Nem tudták a kor [követelményeinek] megfelelően széles körben terjeszteni az uralkodó kegyességét, s felvilágosult rendelkezéseket alkotni, amely egész nemzedékük [követendő] törvénye lehetett volna. [Ehelyett] csupán jelentéktelen apróságokat bogarásztak ki, s néhány elhanyagolható ügyet emeltek ki, mindezt csak azért, hogy eleget tegyenek a [császár] rendelkezésének. Emiatt nem születtek nagyszabású javaslatok, s mindez a mai napig így maradt. Egyes tanácsadók azt mondják, hogy a törvényeket nehéz gyakran módosítani, [ám ez nem más, mint hogy] közönséges emberek nem értik meg [a helyzetet], s kétségeikkel elállják a [jó] kormányzás útját – az ilyet a szent és bölcs [királyok] gyakran megvetették.

V. A Korai Han-korban kiadott fontosabb rendeletek

Az alábbiakban összefoglalóan felsoroljuk a Han-dinasztia megalakulása óta egymást követően kiadott törvényeket és rendeleteket, amelyek megfeleltek a régieknek, s amelyek alkalmasak a jelenkor számára is.

V.1. Gaozu¹⁸⁶ – érvényben marad a nemzetség harmadízigleni kiirtásáról szóló törvény

Kezdetben, amikor a Han-dinasztia megalakult, bár a háromcikelyesre rövidített törvény volt életben, s [a törvények] hálóján akkora halak jutottak át, hogy lenyelhettek egy hajót, a nagy büntetések között még érvényben volt a nemzetség harmadízigleni kiirtásáról (*yi sanzú* 夷三族)¹⁸⁷ szóló rendelet. A rendeletben ez állt:

„Akit nemzetsége harmadízigleni [kiirtásával] kell sújtani, azt először tetoválják, [majd] vágják le az orrát, a bal és a jobb lábfejét,

¹⁸⁵ Zhong Shanfu csaknem teljesen ismeretlen főhivatalnok, a Korai Zhou-korban élhetett. Az egyetlen rá vonatkozó forrás a *Dalok könyve* 260. verse, amely hosszasan méltatja az érdemeit. Például „Szigorú a királynak parancsa, Zhong Shanfu az, aki végrehajtja. Ha egy országban nem teljesítik, Zhong Shanfu azt világosan tudja.”

¹⁸⁶ Gaozuról lásd 94. jegyzet.

¹⁸⁷ A büntetésről lásd HULSEWÉ 1955: 112–122, SALÁT 2003: 135.

botozzák halálra, függesszék fel a fejét, s csontját és húsát vágják darabokra a piactéren. Annak, aki gyalázta, szidalmazta, rágalmazta vagy átkozta [a császárt], mindemellett először a nyelvét is vágják ki.”

Ezért ezt az Öt Büntetés¹⁸⁸ teljes [alkalmazásának] nevezték. Peng Yuét 彭越,¹⁸⁹ Han Xint 韓信¹⁹⁰ és a hozzájuk hasonlókat ezzel a büntetéssel sújtották.

V.2. Lü császárné¹⁹¹ – a nemzetség harmadízigleni kiirtásának eltörlése

Gao[zu] császár felesége uralmának első évében aztán a nemzetség harmadízigleni [kiirtásával járó] büntetést és a megátkozó szavakról (*yaoyan* 祅言) szóló rendeletet eltörölték.¹⁹²

V.3. Wendi – a kölcsönös felelősség eltörlése

Xiaowen császár¹⁹³ második évében¹⁹⁴ [a császár] újabb rendeletet adott ki a főminisztereknek (*chengxiang* 丞相), a főparancsnoknak (*taiwei* 太尉) és a császári írnokoknak (*yushi* 御史):¹⁹⁵

¹⁸⁸ Az Öt Büntetésről lásd 32. jegyzet.

¹⁸⁹ Peng Yue (megh. i. e. 197 vagy 196) eredetileg Liu Bang harcostársa volt, s jutalomként az utóbbtól birtokot és hercegi címet kapott. Később azonban felkelés tervezésének vádjával a fent leírt kegyetlen módon kivégezték. Életrajzát lásd *Shiji* 90: 2591–2595, *Hanshu* 34: 1878–1881; lásd még LOEWE 2000: 447–448.

¹⁹⁰ Han Xin a Han-dinasztia megalapításához vezető háborúban Liu Bang egyik legfontosabb és legtehetségesebb hadvezére volt, s i. e. 202-ben Liu birtokot és hercegi címet adományozott neki. I. e. 197-ben azonban állítólag felkelést tervezett, ezért a fent leírt módon kivégezték. Életrajzát lásd *Shiji* 92, *Hanshu* 34: 1861–1878; lásd még LOEWE 2000: 147–149.

¹⁹¹ Lü császárnéről lásd 136. jegyzet.

¹⁹² Az intézkedésre i. e. 187 elején került sor.

¹⁹³ Wen császárról lásd 138. jegyzet.

¹⁹⁴ Az intézkedés minden más forrásban (például *Shiji* 10: 418–419) Wen császár első événél szerepel, s Zhou Bo és Chen Ping is csak az első évben töltötte be egymás mellett a jobb- és baloldali főminiszteri tisztséget; így valószínűleg a fenti dátum elírás, s a rendelet valójában az első évben, i. e. 179-ben született. (Lásd HULSEWÉ 1955: 396/238. jegyzet.)

¹⁹⁵ A rendelet és a rá adott válasz szövege megtalálható Wen császár *Shiji*-beli évkönyvében is (*Shiji* 10: 418–419). A két szövegváltozat eltéréseiről lásd HULSEWÉ 1955: 396–398/239. jegyzet.

„A törvény: a [jó] kormányzás helyes [eszköze], az, amivel megakadályozzuk a hatalmaskodást és megvédjük a jó embereket. Ma-napság, miután a bűn elkövetőjét már elítélték, ártatlan apját, anyját, feleségét, gyermekeit és a vele együtt születetteket (*tongchan* 同產)¹⁹⁶ is felelősségre vonják [az ő bűnéért], kiterjesztik [rájuk a törvényt] és lefoglalják (*shou* 收) [őket] – ezt mi egyáltalán nem tudjuk elfogadni. Készüljenek javaslatok [ebben az ügyben]!”

A baloldali és a jobboldali főminiszter, Zhou Bo 周勃¹⁹⁷ és Chen Ping 陳平¹⁹⁸ beadványt írtak, mondván:

„Az apa és anya, feleség és gyermekek, az együtt születettek kölcsönös felelősségre vonása (*xiangzuo* 相坐), [a törvények rájuk törté-nő] kiterjesztése és lefoglalásuk: ez az, amivel megköjtük [a nép] szí-vét, s amivel elérjük, hogy a törvények megszegését súlyos dolognak tartsák. A [bűnös rokonai] lefoglalásának módszere régóta ránk ha-gyományozódott [eszköz]. Alattvalóid ostoba megfontolásaik alapján úgy vélik, hogy a régi [módszer alkalmazása] a legmegfelelőbb.”

Wendi császár a következő választ adta:

„Mi úgy hallottuk, hogy ha a törvények helyesek, akkor a nép becsületes; ha a bűnök megfelelő [büntetéssel járnak], akkor a nép en-gedelmes. Emellett akik pásztorként [vigyázzák] a népet, s jóságukkal vezetik, azok a hivatalnokok. Ha azonban nem képesek vezetni, rá-adásul helytelen törvényekkel büntetik őket, akkor a törvények visz-szájukra fordulnak és ártalmasak a népre, s kegyetlenné válnak. Mi nem látjuk úgy, hogy ez megfelelő volna, ezért az a helyes, ha érett módon [a kérdést a hivatalnokok újra] megfontolják.”

[Chen] Ping és [Zhou] Bo erre ezt mondták:

„Felséged nagy szerencsénkre kiterjeszti hatalmas kegyességét az Égalattira, s azon van, hogy aki bűnt követ el, annak [hozzátarto-zóit] ne foglalják le, aki pedig nem követ el bűnt, azt ne vonják fele-lősségre a másik [bűnéért]. Ez hatalmas erényről tanúskodik, amellyel

¹⁹⁶ A Zhang Yan nevű kommentátor (i. sz. 3. század) egy másik fejezethez írt megjegyzése szerint a *tongchan* az azonos apától, de nem feltétlenül azonos anyától származó testvéreket jelenti (*Hanshu* 98: 4018/1. jegyzet). Lásd még HULSEWÉ 1955: 398/240. jegyzet.

¹⁹⁷ Zhou Bo (megh. i. e. 169) Liu Bang egyik leghűségesebb és legmegbízha-tóbb harcostársa, hadvezére és hivatalnok volt. Lü császárné halálakor kulcsszerepe volt a Lü családdal való leszámolásban és a Liu család ha-talmának visszaállításában. I. e. 179-ben Wen császár jobboldali főmi-niszterré nevezte ki, a tisztségről hamarosan lemondott, de i. e. 178-ban, a másik főminiszter, Chen Ping halálakor újra főminiszter lett. I. e. 177-ben ismét lemondott és visszavonult birtokára. Életrajzát lásd *Shiji* 57, *Hanshu* 40: 2050–2066; lásd még LOEWE 2000: 729–731.

¹⁹⁸ Chen Pingről lásd 96. jegyzet.

mi, alattvalóid, képtelenek vagyunk felérni. Alattvalóid, másokkal együtt, tiszteletteljesen átvettük rendeleteredet. Teljes egészében töröltessék el a [bűnös hozzátartozóinak] lefoglalásáról szóló törvény, illetve a kölcsönös felelősségről szóló törvény.”

Később [azonban],¹⁹⁹ amikor Xinyuan Ping 新垣平²⁰⁰ azt tervezte (*mou* 謀), hogy [a császárnak] ellenszegül (*ni* 逆), újra alkalmazták a nemzetség harmadízigleni [kiirtásának] büntetését. Ennek alapján elmondható, hogy a szokások és hagyományok megváltoznak és módosulnak, „az emberek természetüket tekintve közel állnak egymáshoz, szokásaikat tekintve viszont távol”²⁰¹ – milyen igaz ez! Ha még Xiaowen császár embersége, [Chen] Ping és [Zhou] Bo bölcsessége ellenére is léteztek ennyire túlzó büntetések és hibás ítéletek, akkor mennyivel rosszabb [a helyzet] a hanyatló időszakban elmerülő közepszerű tehetségek [kormányzása idején]?

V.3. Eszményi rendelkezések a Zhou szertartásaiban

A Zhou szertartásaiban megtalálható az öt kihallgatásról (*wu ting* 五聽), a nyolc megfontolásról (*ba yi* 八議), a három megkérdezésről (*san ci* 三刺), a három felmentésről (*san you* 三宥) és a három kegyelemről (*san she* 三赦) szóló törvény.²⁰²

Az öt kihallgatás [az alábbiakból állt]: az elsőt nevezték a vallo-mások meghallgatásának, a másodikat a megjelenés megvizsgálásának, a harmadikat a lélegzet meghallgatásának, a negyediket a fülek megvizsgálásának, az ötödiket a szemek megvizsgálásának.

A nyolc megfontolás [a következő volt]: az elsőt nevezték a családi kapcsolat megfontolásának; a másodikat a régi [kapcsolatok] megfontolásának; a harmadikat a bölcsesség megfontolásának; a negyediket a képességek megfontolásának; az ötödiket az érdemek megfontolásának; a hatodikat a nemesség megfontolásának; a hetediket

¹⁹⁹ I. e. 164 végén.

²⁰⁰ Xin Yuanping a jósjelek és az öt elem szakértője volt Wendi udvarában; i. e. 163 után lázadással vádolták és kivégezték. Xin Yuanping nem rendelkezik külön életrajzzal a *Shijiben* és a *Hanshuban*. Kivégzéséről lásd *Shiji* 10: 430, *Hanshu* 4: 127–128; lásd még LOEWE 2000: 615–616.

²⁰¹ Az idézet forrása: *Lunyu* 17.2, vö. TÖKEI 1980: I. 143.

²⁰² A alábbiak idézetek a *Zhouli* 35–37. fejezetéből. Fontos újra felhívni a figyelmet arra, hogy a *Zhouli* minden bizonnyal fiktív, eszményített, a valóságban sosem létezett állapotokat és intézményeket ír le. Lásd még 111. jegyzet.

a szorgalom megfontolásának; a nyolcadikat a vendég [státus] megfontolásának.

A három megkérdezés [a következő volt]: az elsőt nevezték az összes miniszter megkérdezésének; a másodikat az összes hivatalnok megkérdezésének; a harmadikat a néptömegek megkérdezésének.²⁰³

A három felmentés [a következő volt]: az elsőt nevezték tudatlanságnak; a másodikat hibáknak és mulasztásoknak; a harmadikat elvesztésnek és elfelejtésnek.

A három kegyelem [a következő volt]: az elsőt nevezték fiatalságnak és gyengeségnek; a másodikat öregségnek és aggságnak; a harmadikat balgaságnak és ostobaságnak.

Valamennyi fogoly esetében, „a legmagasabb fokú bűnt [elkövetőknek] összebilincseltek a kezeit és megbéklyózták a lábát; a közepes fokú bűnt [elkövetőket] megbilincseltek és megbéklyózták; a legalsó fokú bűnt [elkövetőket] megbilincseltek. A hercegi nemzetségbe tartozóknak összebilincseltek a kezeit; a nemesi rangot viselőknak megbéklyózták a lábát, hogy így várják a kivégzést.”

V.4. Gaozu – rendelet a kétes ügyek elbírálásáról

Gao[zu] császár hetedik évében (i. e. 200) rendeletet bocsátott ki a császári írnokoknak:

„Ha az ítékezésben kételyek merülnek fel, az [ítélkező] hivatalnok néha nem mer dönteni, s a bűnösöket hosszú ideig nem ítélik el, míg az ártatlanokat sokáig őrizetben tartják anélkül, hogy döntenének ügyükről. Ezért mostantól fogva a járások (*xian* 縣) és határkörzetek (*dao* 道) hivatalaiban, ha egy kétséges ügy merül fel, akkor arról minden esetben nyújtsanak be jelentést (*yan* 讞) ahhoz a kétezer vékányi [fizetéssel rendelkező] hivatalnokhoz,²⁰⁴ aki alá tartoznak. A kétezer vékányi [fizetéssel rendelkező] hivatalnok küldjön válaszleiratot (*bao* 報), amely tartalmazza a bűncselekmény megnevezését és [a bűnnek] megfeleltethető [büntetést]. Valamennyi olyan ügyet, amelyben nem tud dönteni, továbbítsa az igazságügyi miniszternek. Az igazságügyi miniszter is küldjön válaszleiratot, amely tartalmazza a [bűncselekmény és a büntetés] megfeleltetését. Az olyan ügyek-

²⁰³ Nem tudjuk, hogy a fentiek miként vonták be az ítékezésbe, vagy hogy a nép véleményének volt-e valaha is szerepe a törvénykezésben.

²⁰⁴ A kétezer vékás hivatalnok itt minden bizonnyal a tartományi kormányzóra (*junshou* 郡守) utal.

ról, amelyekben az igazságügyi miniszter sem tud dönteni, tisztelettel készítsen egy beadványt, amelyhez csatolja a vonatkozó megfeleltetések (*dang* 當), precedenseket (*bi* 比), törvényeket és rendeleteket, s így tájékoztassa [a császárt].”²⁰⁵

V.5. Jingdi – újabb rendelet a kétes ügyek elbírálásáról

Bár az uralkodó ily mértékben kegyes volt, a hivatalnokok mégsem tudták átvenni és terjeszteni [e kegyességet]. Ezért Xiaojing 孝景²⁰⁶ [császár] Zhong[yuan] 中[元] [uralkodási érájának] (i. e. 149–144) ötödik évében (i. e. 145) újabb [császári] rendeletet adtak ki, melyben ez állt:

„Minden esetben, ha az ítékezésben kételyek merülnek fel, bár [az ítélet] szövege eleget tesz a törvényeknek, de nem felel meg az ember szándékának, akkor valamennyi esetben nyújtsanak be jelentést [a felsőbb hatóságoknak].”²⁰⁷

Ezután [azonban] az ítélező hivatalnokok újra megkerülték az aprólékos [rendelkezés]szövegeket,²⁰⁸ és saját ostoba szívüket követették. Ezért [Xiaojing császár] Hou[yuan] 後[元] [uralkodási időszakának] (i. e. 143–141) első évében (i. e. 143) újra rendeletet bocsátott ki, mondván:

„Az ítékezés: nagy súlyú dolog. Az emberek között vannak ostobák és bölcssek; a hivatalnokok között vannak magas- és alacsonyrendűek. Ha az ítékezésben kételyek vannak, akkor jelentést [kell írni] – erről [külön] rendelet van.²⁰⁹ Ha a jelentést író [hivatalnoknak] válaszleíratot írtak a jelentésére, [és aszerint ítélezett], de később

²⁰⁵ A rendelet alkalmazását a legújabb régészeti felfedezések is igazolták. 1983-ban a Hubei tartományi Zhangjiashannál 張家山 egy hivatalnoki sírban, több más szöveg mellett, találtak egy *Zouyanshu* 奏讞書 című, huszonkét dokumentumból álló összeállítást, amely éppen a fenti rendeletben említett jelentéseket (*yan* 讞) és rájuk adott válaszokat tartalmazott. A zhangjiashani szövegekről lásd például Li 1993, 1995, PENG 1993, 1995; a dokumentumok szövegének közlését lásd *Zouyanshu*.

²⁰⁶ Jing császárról lásd 161. jegyzet.

²⁰⁷ A rendelet szövegének hosszabb változata megtalálható Jingdi császár évkönyvében is (*Hanshu* 5: 148).

²⁰⁸ A *weiwén* 微文 különböző értelmezéseiről lásd HULSEWÉ 1955: 344, 402/265. jegyzet, illetve vele szemben CH’Ü 1956: 423.

²⁰⁹ A szöveg tagolásában a Zhonghua Shuju kiadástól eltérően HULSEWÉ követjük (1955: 344).

[kiderül, hogy az ítélet] nem volt megfelelő, akkor a jelentést író hivatalnokot nem kell hibásnak tartani.”²¹⁰

Ettől fogva az ítélkezés és a büntetések [kiszabása] gondosabbá vált, s megközelítette az öt kihallgatás és a három felmentés eszményét.

V.6. Jingdi – rendelet a korlátozott cselekvőképességűekkel való bánásmódról

[Ugyanennek az időszaknak] a harmadik évében (i. e. 141) [a császár] újra rendeletet bocsátott ki, mondván:

„A magas életkort és az öregséget az emberek becsülik és tisztelik; az özvegyembereket, az özvegyasszonyokat, a hozzátartozó nélkülieket az emberek szánják és sajnálják. Fogalmazzanak tehát rendeletet, mely szerint a nyolcvanéveseket és idősebbeket, a nyolcéveseket és a fiatalabbakat, a terhes nőket, akik még nem hozták világra [gyermeküket], a [vak] zenészeket és törpéket, akiket őrizetbe kell venni és fogságban kell tartani, tartsák »enyhe fogságban«.”²¹¹

V.7. Xuandi – rendelet az idősek enyhébb megítéléséről

Xiaoxuan 孝宣 császár Yuankang 元康 uralkodási időszakának (i. e. 65–62) negyedik évében (i. e. 62) újabb császári rendeletet adtak ki, mondván:²¹²

„Úgy véljük, hogy az idős emberekben, amikor hajuk és foguk elhullott és kiesett, vérük és lélegzetük már erőtlenné vált, egyáltalán

²¹⁰ A rendelet szövege – némi eltéréssel – megtalálható Jingdi császár évkönyvében is (*Hanshu* 5: 150). A rendelkezés szövegéről lásd HULSEWÉ 1955: 402–403/266. jegyzet.

²¹¹ A szövegben a *song xi* 頌繫 szóösszetétel szerepel; a *song*, ahogyan Yan Shigu kommentárja jelzi, a *rong* 容, 'enyhe' kölcsönszava lehet, s a kifejezés arra utal, hogy az elítélteknek nem kellett bilincset és béklyót viselniük (頌讀曰容。容，寬容之，不桎梏。 *Hanshu* 23: 1108/25. jegyzet). Lásd még Ru Shun 如淳 (megh. i. sz. 265) megjegyzését ugyanerről a kifejezésről (*Hanshu* 2: 87/12. jegyzet); ez utóbbi szerint az „enyhe fogságban” lévőket nem a fogházban, hanem a hivatalnoki rezidencián tartották fogva. Az enyhe fogságról lásd még HULSEWÉ 1955: 404–405/273. jegyzet.

²¹² Xuan császárról lásd 168. jegyzet. A rendelet szövege megtalálható Xuan császár évkönyvében is (*Hanshu* 8: 258).

nincsen erőszakoskodásra és szembeszegülésre való szándék. Manapság néhányukat elfogják az írott törvények szerint, s fogva tartják őket a börtönben, így nem tudják betölteni az [égi] rendelés által előírt éveiket. Mi ezt nagyon sajnálatosnak tartjuk. Mostantól fogva minden nyolcvanéves [és annál idősebb embert], ha nem a hamis feljelentésnek (*wugao* 誣告), az emberölésnek és a más megsebesítésnek (*sha shang ren* 殺傷人) [büntetett] követte el, semmilyen más [bűnért] ne vonják felelősségre.”

V.8. Chengdi – rendelet a gyermekek enyhébb megítéléséről

Chengdi császár²¹³ Hongjia 鴻嘉 uralkodási időszakának (i. e. 20–17) első évében rendeletet adtak ki:

„[Azok esetében, akik] még nem töltötték be hetedik életévüket, s bűnös szándékkal (*zei* 賊) vagy verekedés közben (*dou* 鬥)²¹⁴ embert öltek, illetve [egyéb olyan bűnt] követtek el, amelyért halálbüntetés jár, terjesszenek fel kérelmet az igazságügyi miniszterhez, hogy az meghallgassa [a császár véleményét], s a halálbüntetést enyhíteni lehessen.”

[Ez] megfelelt a három kegyelem fiatalokról és gyengékről, öregekről és aggokról [szóló előírásának].

Ezek voltak mindazok a törvények és rendeletek, amelyeket egymást követően adtak ki, s amelyek megközelítették a régi [eszményeket], megkönnyítve a nép [életét].

VI. Befejezés

VI.1. Konfuciusz az eszményi állapotokról

Konfuciusz mondotta: „Ha [igazi] király támadna, akkor egy nemzedék múlva egész biztosan az emberség uralkodna”;²¹⁵ „Ha jó emberek kormányoznák az országot száz évig, akkor le lehetne győzni a kegyetlenséget, és el lehetne vetni a halálbüntetést.”²¹⁶ Ez azt

²¹³ Chengdi császárról lásd 179. jegyzet.

²¹⁴ A „bűnös szándékkal” és a „verekedés közben” fogalmakról mint jogi kategóriákról lásd HULSEWÉ 1955: 253–257, SALÁT 2002: 97–98.

²¹⁵ *Lunyu* 13.12, vö. TÓKEI 1980: I. 118.

²¹⁶ *Lunyu* 13.11, vö. TÓKEI 1980: I. 118.

jelenti, hogy ha egy szent király emelkedne fel, vállalkozván a hanyatlás [megszüntetésére], véget vetvén a zűrzavarnak, biztosítván a népnek az erény általi tanítást, akkor [az emberek] megváltoztatásához és átformálásához egy emberöltőre lenne szükség, s ezután az emberség útja megvalósulna. Ami a jó embereket illeti, bár nem léptek be a [bölcs] belső szobáiba,²¹⁷ mégis, száz éven belül legyőznék a kegyetlenséget és elvetnék a halálbüntetést. Ez az országot irányítók számára a mérce és a minta.

VI.2. A büntetések elszaporodása a Korai Han-kor második felében

Most a Han-dinasztia útja a legteljesebben virágzik, s átívelt a nemzedékeken több mint kétszáz éven át. Ha megvizsgáljuk a Zhao 昭 [császártól] Xuan 宣, Yuan 元, Cheng 成, Ai 哀 [császáron keresztül] Pingig 平 tartó hat nemzedék időszakát,²¹⁸ a bűnügyekben történő ítélkezésnél a halálbüntetést tekintve évente átlagosan több mint ezer főre jutott egy ember; a szakáll-leborotválástól a jobb lábfej levágásáig terjedő [büntetések száma] ennek több mint a háromszorosa volt.²¹⁹

A régieknek volt egy mondása: „Ha tele van a csarnok, s [mindenki] bort iszik, de van egy ember, aki a sarokba fordulva keservesen

²¹⁷ Utalás a *Lunyu* 11.14-re: „...[Zilu] már feljutott a fogadócsarnokba, de még nem lépett be a belső szobákba.” Vö. TÖKEI 1980: I. 105.

²¹⁸ Zhao császár i. e. 86–74 között, Ai császár i. e. 6-tól i. e. 1-ig, Ping császár i. sz. 1-től 5-ig uralkodott. Tehát a fenti korszak a Korai Han-dinasztia utolsó csaknem egy évszázadát, az i. e. 86–i. sz. 5 közötti időszakot jelöli.

²¹⁹ A kínai eredeti megfogalmazása nem egyértelmű, nem derül ki ugyanis, hogy a fenti arányok a teljes népességre, vagy az évente perbe fogottakra vonatkoznak (斷獄殊死，率歲千餘口而一人，耐罪上至右止，三倍有餘。) A *Zhonghua Shuju*-féle kiadás két kommentárt idéz: Ru Shun a halálbüntetésre vonatkozó adatot így magyarázza: „Az Égalattiban a büntetett elkövetők közül átlagosan ezerből egy főt végeztek ki” (率天下犯罪者千口而有一人死。 *Hanshu* 23: 1109/5. jegyzet.) A második adatot Li Qi 李奇 (200 k.) így magyarázza: „A szakáll-leborotválástól, vagyis a rablók elleni őrködés [nevű kényszermunka-fokozattól] a jobb lábfej levágásáig [terjedő büntetést illetően:] ezer főből hármat büntettek meg [ily módon].” (耐從司寇以上至右止，爲千口三人刑。 *Hanshu* 23: 1109/6. jegyzet.) Ez utóbbi megjegyzés a teljes népességre vonatkozott. Eszerint az ötvenmillió körüli Han-kori népességből évente százötvenezer főt csonkítottak meg, ami meglehetősen magas számnak tűnik. Különböző utalások kombinálása alapján Hulsewé azt feltételezi, hogy évi tízezer halálos, illetve harminc-negyven ezer megcsonkítással járó ítélet lehett a reális szám (HULSEWÉ 1955: 406–407/285. jegyzet).

sír, akkor az egész csarnokban mindenki boldogtalan lesz miatta.” Az [igazi] király úgy van az Égalattival, mint ahogy a fent a csarnokban lévő [emberek egymással]: ha egyetlen ember nem jut méltányos (*ping* 平) [elbánáshoz], akkor szomorúság és gyász van [a király] szívében miatta. Manapság a tartományokban és hercegségekben az évente megcsonkítottak és kivégzettek tízezresével számolhatók. Az Égalattiban több mint kétezer börtön van, s bennük a sok és a kevés ártatlanul meghalt kiegyenlíti egymást,²²⁰ s a börtönben [lévők száma] egy emberrel sem csökken. Ez az oka annak, hogy a harmonikus pára (*heqi* 和氣) nem felel meg [az évszakoknak].²²¹

Ha keressük az eredetét annak, hogy a bűnügyek és csonkító büntetések ennyire elterjedtek, [a következő okokat találjuk]: a tanításokat és a szertartásokat nem állították fel, a büntetések és törvények nem világosak, a nép többsége szegénységben és nyomorban [él], a gazdagok és hatalmasok a magán[hasznukkal] törődnek, a gonosztevőket nem fogják el azonnal, az ítékezés a perekben nem méltányos. Az *Írások könyvében* az áll: „Bo Yi 伯夷 átadta a törvénykönyveket, a népet pedig a büntetések tartották féken.”²²² Ez azt jelenti, hogy [Bo Yi] felállította a szertartásokat, hogy ezzel szüntesse meg a büntetéseket, mint ahogy gátat emelünk a vizek kiáradása ellen. Manapság a gátak elenyésznek, a szertartásosság előírásait nem állítják fel. A halálbüntésekben túllépik a rendeleteket, míg a megcsonkítással, de életben maradással [járó bűnöket] könnyen elkövetik. Ha a fagy és az éhínség egyszerre jön el, a nyomorgók fékevesztettek és szertelenek [lesznek],²²³ a gazdagok és hatalmasok felhatalmazás nélkül (*shan* 擅) a magán[hasznukkal] törődnek], s [a szegények] számára zsákként és iszákként [szolgálnak, amelyben azok elrejtőzhetnek]. Ha a gonoszságnak van hol elrejtőznie, akkor szokássá válik, és fokozatosan elterjed. Emiatt terjedtek el annyira a csonkító büntetések.

²²⁰ Itt valószínűleg arról van szó, hogy egy adott évben az egyes börtönökben meghaltak száma lehetett több vagy kevesebb, de az összes börtönt tekintve a meghaltak száma nem változott.

²²¹ A büntetések és a természet erőinek korrelációjáról lásd HULSEWÉ 1955: 103–109.

²²² *Shujing*: 595 (*Lüxing* 8). Bo Yi hűségéről és kötelességtudatáról híres személy volt, a Shang-dinasztia utolsó éveiben élt. Testvére és ő nem voltak hajlandóak az új Zhou-dinasztiát szolgálni, ezért inkább visszavonultak a hegyekbe, és éhen haltak. Lásd GILES 1898: 631.

²²³ A kifejezés (窮斯濫溢) valószínűleg utalás a *Lunyu* 15.1 bekezdésére, ahol Konfuciusz ezt mondja: „A nemes ember elviseli a nyomort, a kis ember fékevesztett lesz tőle.” (君子固窮；小人斯濫矣。) (Vö. TÓKEI 1980: I. 131–132.)

Konfuciusz azt mondta: „Régen, akik ismerték a törvényeket, enyhíteni tudták a büntetéseket. Ez az alapvető (*ben* 本). Manapság, akik ismerik a törvényeket, nem engedik futni a bűnösöket. Ez a mellékes (*mo* 末).” Azt is mondta: „Manapság, akik kihallgatást folytatnak a bűnügyekben, azt keresik, hogy hogyan tudnák kivégezni [a vádlottat]; régen, akik kihallgatást folytattak a bűnügyekben, azt keresték, hogy miként hagyhatnák életben.”²²⁴

„Jobb futni engedni egy bűnöst, mint kivégezni egy ártatlant.”²²⁵ Manapság az ítélkező hivatalnokok, a felettesek és az alárendeltek egymással versengenek abban, hogy a kíméletlenséget felvilágosodottságnak tartsák. Akik szigorúan [értelmezik a törvényeket], azok érdemeket és hírnevet szereznek; akik pedig méltányosak, azok többsége később bajba keveredik. Egy mondás szerint: „A koporsóárus azt kívánja, hogy az évben járvány legyen.” Ez nem azt jelenti, hogy gyűlöli az embereket és meg kívánja ölni őket, de a haszna az emberek halálában rejlik.”²²⁶

Ugyanígy van az is, hogy manapság a bűnügyekben ítélkező hivatalnokok hamisan vádaskodva ártani akarnak az embereknek. Mindezen esetekben ez az „öt betegség” az, amely miatt a perek és csonkító büntetések egyre szaporodnak.²²⁷

VI.3. Javulás a Kései Han-kor elején

A Jianwu 建武 (i. sz. 25–55) és a Yongping 永平 (i. sz. 58–75)²²⁸ időszakokban a nép éppen csak hogy megszabadult a háborúskodás

²²⁴ A két idézet nem szerepel a *Lunyuben*. A lehetséges forrásokról lásd HULSEWÉ 1955: 410–411/299. jegyzet.

²²⁵ *Shujing*: 59 (*Da Yu mo* 12), két írásjegy eltéréssel; *Zuozhuan*: 526 (Xiang fejedeleme 26. éve).

²²⁶ A bekezdés idézet Lu Wenshu 路溫舒 már említett beadványából, melynek szövege megtalálható Lu életrajzában (*Hanshu* 51: 2368–2371, HULSEWÉ 1955: 424–427). Lu Wenshuról lásd 169. jegyzet. A fenti és az életrajzbeli szövegváltozat különbségeiről lásd HULSEWÉ 1955: 412/300. jegyzet.

²²⁷ Az „öt betegség” (*wu ji* 五疾) minden bizonnyal a pont első felében felsorolt problémákra utal: „a tanításokat és a szertartásokat nem állították fel, a büntetések és törvények nem világosak, a nép többsége szegénységben és nyomorban [él], a gazdagok és hatalmasok a magán[hasznukkal] törődnek, a gonosztevőket nem fogják el azonnal, az ítélkezés a perekben nem méltányos”.

²²⁸ Ez a dátum bizonyítja, hogy az *Értekezést* Ban Gu, s nem Ban Biao írta, az utóbbi ugyanis 54-ben meghalt.

szerencsétlenségétől, s az emberek vidám életet akartak élni, ugyanúgy, mint Gao 高 és Hui 惠 [császárok] idején.²²⁹ A kormányzat elnyomta a hatalmasokat és támogatta a gyengéket, az udvarban nem voltak hatalmaskodó főhivatalnokok, a településeken nem voltak gazdag és befolyásos előkelőségek. Ha a népesség arányát tekintjük, a peres ítéletek száma a Cheng 成 és Ai 哀 [császár] korabelinél²³⁰ nyolctizeddel kisebb volt; ezt nevezhetjük „tisztának”. Mégis, ez nem tölthet el elégedettséggel, és nem hasonlítható nagyszerűségben a régi korokhoz, mivel az elvetemültséget még nem irtották ki teljesen, és a csonkító büntetések alapjait nem javították ki.

VI.4. Xunzi a büntetések helyes alkalmazásáról

Milyen jól értekezett Sun Qing 孫卿²³¹ a büntetésekről! Ő azt mondta:

„A mai világban a közönséges vitatkozók azt tartják, hogy a jó kormányzást megvalósító régi időkben nem léteztek csonkító büntetések (*rouxing* 肉刑), [helyettük] az »ábrázoló« büntetések (*xiangxing* 象刑) voltak érvényben, mint a tussal való tetoválás (*moqing* 墨黥), illetve a szalmasaru (*feilü* 菲履) és a szegély nélküli vörös ruha (*zheyi* 赭衣) [viselése]. De ez nem így van. Azt gondolod, hogy a jó kormányzást megvalósító régi időkben az emberek nem követtek el bűnt és gonoszságot, s ekkor nem voltak csonkító büntetések? Akkor »ábrázoló« büntetések sem kellettek volna! Azt gondolod, hogy az emberek néha elkövettek bűnt, de csak enyhe büntetést kaptak? Így aki megölt egy embert, nem halt volna meg, s aki megsebesített egy embert, azt nem csonkították volna meg. Ha a bűn a legsúlyosabb, de a büntetés a legenyhébb, akkor a népnek nincs mitől félnie; ennél nagyobb felfordulás nem is lehetne. A büntetések felállításának alapja mindig az, hogy velük fékezik meg az erőszakoskodást és az elvetemültséget, és velük veszik elejét [ezeknek], mielőtt megjelenének. Ha aki megöl egy embert, azt nem öljük meg, s aki megsebesít egy embert, azt nem csonkítjuk meg, akkor azzal kegyesek vagyunk az erőszakoskodáshoz, és nagylelkűek vagyunk az elvetemültséghez.

²²⁹ Utalás Han Gaozu (i. e. 202–195) és Han Huidi 195–188 császárokra, vagyis a Korai Han-dinasztia első két uralkodójára. Róluk lásd 94. és 136. jegyzet.

²³⁰ Chengdi i. e. 33-tól i. e. 7-ig, Aidi i. e. 6-tól i. e. 1-ig uralkodott, lényegében ők voltak a Korai Han-ház utolsó uralkodói.

²³¹ Sun Qingről lásd 68. jegyzet.

Ezért az »ábrázoló« büntetések nem a jó kormányzást megvalósító régi időkben keletkeztek, hanem a zűrzavaros mában.

Minden nemesi rang, hivatali megbízás, jutalom és büntetés – mind fajta szerint követik egymást.²³² Ha egy dolog elveszti a neki megfelelő [párját], az a zűrzavar kezdete. Ha az erény nem felel meg a tisztségnek, ha a képesség nem felel meg a hivatalnak, ha a jutalom nem felel meg az érdemnek, ha a büntetés nem felel meg a bűntettnek, annál nagyobb szerencsétlenség nincs.

Az erőszakos megbüntetése, a kicsapongó megzabolázása – ezek a jó kormányzás félelemkeltő [feladatai]. Aki megöl egy embert, azt megölik, s aki megsebesít egy embert, azt megcsonkítják – ebben a száz király ugyanúgy [cselekedett]. Senki nem tudja, hogy mindez honnan ered. Ezért a jó kormányzás idején a büntetések súlyosak, a zűrzavar idején pedig a büntetések enyhék. [Ez azért van, mert] a jó kormányzat ellen bűnt elkövetni mindenképpen súlyos dolog, a zűrzavaros kormányzat ellen bűnt elkövetni mindenképpen enyhe. Az *Írások könyvében* ez áll: »A büntetések és a bírságok időnként súlyosak, időnként enyhék«²³³ – ezt jelenti mindez. Amikor [az *Írások könyve*] ezt írja: »Az ábrázoló büntetéseket világossá tették«,²³⁴ az azt jelenti, hogy a büntetéseket az Ég útjának ábrázolásával [utánzásával] hozták létre. Hogy is lenne szó szalmasaruról és vörös ruháról?»²³⁵

VI.5. Ban Gu véleménye a csonkító büntetések szükségszerűségéről

Így hangzanak Sun Qing szavai, így az ő²³⁶ szavai alapján tovább vizsgáljuk mindezt.

Yu 禹 örökölte meg [a trónt] Yao 堯 és Shun 舜 után,²³⁷ s mivel maga úgy gondolta, hogy erénye gyengébb [elődeinél], megalkotta

²³² A *Xunzi* szövegében a mondat egyértelműbb: a rangok, megbízások, jutalmak, büntetések mind „viszonzasok” (*bao 報*), vagyis az emberek valamely tettük következményeként kapják őket – amilyen fajta a tettük, olyan fajta viszonzás jár érte.

²³³ *Shujing*: 607 (*Lüxing* 19).

²³⁴ *Shujing*: 86 (*Yi Ji* 8).

²³⁵ Az idézet a *Xunzi* 18., *Zhenglun* 正論 című fejezetéből származik. A Ban Gu által közölt és a ránk hagyományozódott szöveg több helyen eltér egy mástól, a különbségekről lásd HULSEWÉ 1955: 413–415/308–321. jegyzet.

²³⁶ Itt a *su 俗*, ’közönséges’ írásjegy szerepel, de ez valószínűleg elírás a *qi 其*, ’ő, övé’ írásjegy helyett.

²³⁷ Yaóról és Shunról lásd 37. jegyzet. Yu vagy Nagy Yu szintén legendás uralkodó volt, Yaót és Shunt követte a trónon. Vízszabályozási munkálataival véget vetett az árvizeknek, s ő alapította meg a Xia-dinasztiát. Lásd például GILES 1898: 705.

a csonkító büntetéseket. Tang 湯 és Wu 武,²³⁸ követvén [őt, szintén] alkalmazták [a büntetéseket], mivel a szokások [az ő korukban] hitványabbak voltak, mint Tang 唐 és Yu 虞 [korában].²³⁹

Most, hogy Han 漢 vette át a hanyatló Zhou 周 és a kegyetlen Qin 秦 rendkívül züllött örökségét, a szokások még hitványabbak, mint a Három dinasztia [korszakában],²⁴⁰ így Yao és Shun büntetéseinek alkalmazása olyan lenne, mintha egy megvadult lovat [gyenge] kötőfékkal próbálnánk irányítani. Ez ellenkezik azzal, ami a kor megmentéséhez kellene.

Ráadásul, aki el akarja törölni a csonkító büntetéseket, annak az az alapvető szándéka, hogy egészben megőrizze a népet. Ha azonban egy fokozattal továbblépünk „a fej leborotválásának és a nyakkaloda viselésének” (*kunqian* 髡鉗) büntetésétől, akkor azonnal a „nagy büntetéshez” (*dabi* 大辟) [halálbüntetéshez] érkezünk. Ha a halálbüntetéssel kötjük meg a népet, azzal eltérünk az eredeti jó szándéktól. Így évente tízezerrel végzik ki az embereket, amit a büntetések szigorúsága okoz.

Ha azonban az olyan elvetemültségeket tekintjük, mint a rablás lukfúrással (*chuantou zhi dao* 穿窬之盜),²⁴¹ a más megsebesítése haragból (*fennu shangren* 忿怒傷人), a férfi és nő paráználkodása (*nannü yinyi* 男女淫佚), a hivatalnok hitvány sikkasztása (*li wei jianzang* 吏爲姦臧),²⁴² akkor a fej leborotválásának és a nyakkaloda viselésének büntetése nem elégséges ahhoz, hogy ezeket megfékezzük. Így évente százezerrel büntetnek meg embereket [ezek miatt]. A nép nem fél, s még kevésbé érez szégyent²⁴³ – mindez a büntetések enyhése miatt van.

²³⁸ Tang a Shang-, Wu a Zhou-dinasztia megalapítója volt, mindkettőjüket a bölcs uralkodó megtestesítőjének tartják.

²³⁹ Tangról (Yaóról) és Yuról (Shunról) lásd 37. jegyzet.

²⁴⁰ A Három dinasztiáról lásd 104. jegyzet.

²⁴¹ A kifejezés szerepel a *Lunyu* 17.12-ben (vö. TŐKEI 1980: I. 146). A korban a vályogból, döngölt földből készült házakba úgy volt a legegyszerűbb betörni, ha a puha falba a tolvaj lyukat vájt. Egy ilyen eset leírása szerepel a shuihudi 睡虎地 iratokban is, ahol a bűncselekményt *xue dao* 穴盜 (rablás a lyukon át) néven említik (E 22, lásd SALÁT 2003: 227–229).

²⁴² A fenti négy kifejezés valószínűleg nem jogi terminus, hanem a bűnök köznapi megnevezése.

²⁴³ Utalás a *Lunyu* 2.3-ra: „Ha a népet rendeletekkel kormányozzák és büntetésekkel tartják féken, akkor ki fogja játszani [a büntetést], de a szégyent nem fogja ismerni. Ha az erénnyel kormányozzák és a szertartásokkal tartják féken, akkor ismerni fogja a szégyent, és mindig egyenes lesz.” (Vö. TŐKEI 1980: I. 56–57.)

Ezért a közönségesek „tehetséges hivatalnokai” nyilvánosan kivégzik a tolvajokat, hogy ezzel félelmet keltsenek. Azokat, akik csak a kivégzésekkel törődnek, hivataluknak megfelelőnek [tartják], míg azok, akik a törvényt tisztelik, nem kormányoznak jól. [A büntetések] neveinek [= kategóriáinak] összezavarása és az ártó rendelkezések így felsorolhatatlanok. Ez az, ami miatt, bár a [törvények] hálója sűrű, a hitványságot nem lehet megállítani, s bár számtalan büntetés van, a nép egyre hanyagabb.

VI.6. Ban Gu konkrét javaslatai a törvénykezés reformjáról

Egy nemzedék után nem [uralkodik] az emberség, s száz év után nem győzetett le a kegyetlenség²⁴⁴ – ez valójában azért van, mert a szertartások és a zene hiányosak, a büntetéseket pedig nem igazították ki. Ezért gondolkoznunk kell olyan javaslatokról, amelyek megtisztítják az eredetet és kiigazítják a gyökeret. [Úgy] kell átszerkeszteni és megalkotni a törvényeket és rendeleteket, hogy kétszáz cikkely feleljen meg a „nagy büntetésnek”.²⁴⁵ A bűnök többi fokozatánál, azoknál, amelyek a régi időben életben hagyással jártak, de manapság érinti őket a halálbüntetés – mindegyiknél lehessen kérelmezni a csonkító büntetések alkalmazását. Továbbá a más megsebesítésénél (*shangren* 傷人) és a lopásnál (*dao* 盜), vagy ha a hivatalnok kenőpénzt fogad el (*shouqiu* 受賄) vagy elferdíti a törvényt (*wangfa* 枉法), vagy ha férfi és nő paráználkodik és züllik (*yinluan* 淫亂), minden [ilyen esetben] állíttassék vissza a régi büntetés, összesen háromezer cikkelyben.²⁴⁶ A rágalmazó hazugságokon és túlbonyolított szövegeken [alapuló] aprólékos törvények²⁴⁷ töröltessenek el. Ha így lesz, a törvényektől majd félni lehet, a tiltott [cselekedeteket] pedig könnyű lesz elkerülni; a hivatalnokok nem csak a kivégzésekkel

²⁴⁴ Utalás a *Lunyu* már idézett szakaszaira: „Ha [igazi] király támadna, akkor egy nemzedék múlva egész biztosan az emberségesség uralkodna” (13.12, vö. TÖKEI 1980: I. 118), „Ha jó emberek kormányoznák az országot száz évig, akkor le lehetne győzni a kegyetlenséget, és el lehetne vetni a halálbüntetést” (13.11, vö. TÖKEI 1980: I. 118).

²⁴⁵ Ez visszatérést jelent a Zhou-házi Mu király idején érvényes számhoz. Lásd a jelen fejezet III.2. pontját, illetve *Shujing*: 605–606 (*Lüxing* 18); SALÁT 2003: 89–90.

²⁴⁶ A háromezres szám is Mu királyra utal, lásd az előző jegyzetet.

²⁴⁷ *Diqi wenzhi weixi zhi fa* 詆欺文致微細之法. A tagmondat rendkívül nehezen értelmezhető, pontos jelentését nem ismerjük. Lásd HULSEWÉ 1955: 418–421/340–342. jegyzet, CH’Ü 1956: 423–424.

törődnek, s a törvénynek nem lesz két „kapuja” [= alkalmazási módja]; a [büntetés] enyhesége vagy súlyossága megfelel a büntetettnek, és a nép élete érintetlen marad.

VI.7. Ban Gu zárszava – a csaknem eszményi állapot elérhető

Megfelelvén a „büntetések és bírságok megfelelősége” elvének,²⁴⁸ összhangban állva az Ég és ember harmóniájával, követve a régi időknek megfelelő rendelkezéseket, s megvalósítva az évszakok harmóniájának változásait, bár [a Zhou-házi] Cheng 成 és Kang 康 [királyok idejében jellemző],²⁴⁹ a „büntetések elvetése” [állapotát] nem lehet elérni, de [a Han-házi] Xiaowen 孝文 császár²⁵⁰ [idején született méltányos] perbeli ítéletek[hez való visszatérés] megvalósítható.

A *Dalok könyvében* ez áll: „Jót téve a néppel, jót téve az emberekkel, az Égtől kapunk jutalmat.”²⁵¹ Az *Írások könyvében* ez áll: „Érdemeket szerezvén, [nagy] tetteket végrehajtván, hosszú évekig élhetünk.”²⁵² Mindez azt jelenti, hogy aki a kormányzásban jót tesz a néppel, érdemeket szerez és [nagy] tetteket hajt végre, az az Égtől jutalmat kap, s élete hosszú évekig tart. Erre mondják: „Amikor az Egy Ember²⁵³ áldásban részesül, az az emberek sokaságának lesz hasznára.”²⁵⁴

²⁴⁸ Utalás a III.3. pontban már idézett *Lunyu*-szakaszra (13.3): „Ha a szertartásosság és a zene nem virágzik, akkor a büntetések és bírságok nem megfelelőek; ha a büntetések és a bírságok nem megfelelőek, akkor a nép azt sem tudja, hova tegye a kezét és a lábát” (vö. TÖKEI 1980: I. 116).

²⁴⁹ Cheng és Kang a dinasztiaalapító Zhou-házi Wut követő két király voltak az i. e. 12–11. században.

²⁵⁰ Wen császárról lásd 138. jegyzet.

²⁵¹ Az idézet a *Shijing* 249. verséből való.

²⁵² Yan Shigu kommentárja szerint (*Hanshu* 23: 1113/10. jegyzet) az idézet a *Shujing* *Taishi* fejezetének *jinwen* 今文 („új írásjegyes szöveg”) változatából való. A késő császárkorban hivatalos *Shujing*-változatban a kijelentés nem szerepel, de a középső *Taishi* fejezetben található egy némileg hasonló mondás, lásd *Shujing*: 293 (*Taishi zhong* 9). Ugyanakkor egy rekonstruált *jinwen* szövegben, amelyet Legge függelékben közöl, valóban szerepel a fenti mondat (lásd *Shujing*: 298).

²⁵³ Az Egy Ember (*yi ren* 一人) az uralkodót jelenti.

²⁵⁴ *Shujing*: 600 (*Lüxing* 13).

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

- Daodejing* 道德經 – *Zhuzi jicheng* 諸子集成. Shanghai, Shanghai Shudian, é. n.
Guanzi 管子 – Taibei, Shangwu Yinshuguan, 1983.
Guliangzhuan 谷梁傳 – *Sishu wujing: xia* 四書五經, 下. Shanghai, Guoxue Zhengli She, 1936.
Guoyu 國語 – Shanghai, Guji Chubanshe, 1978.
Hanshu 漢書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1962.
Hou Hanshu 後漢書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1982.
Huainanzi 淮南子 – Taibei, Sanmin Shuju, 1986.
Liezi 列子 – Taibei, Huazheng Shuju, 1987.
Lunyu 論語 – *Sishu wujing: shang* 四書五經, 上. Shanghai, Guoxue Zhengli She, 1936.
Mengzi 孟子 – *Sishu wujing: shang* 四書五經, 上. Shanghai, Guoxue Zhengli She, 1936.
Shijing 詩經 – *Sishu wujing: zhong* 四書五經, 中. Shanghai, Guoxue Zhengli She, 1936.
Shujing 書經 – LEGGE, JAMES. *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes*. Vol. 3. The Shoo King. 2nd ed. Hong Kong, Hong Kong University Press, 1960.
Shuowen jiezi 說文解字 – Taibei, Liming Wenhua Shiye Gongsì, 1996.
Xunzi jijie 荀子集解 – *Zhuzi jicheng* 諸子集成. Shanghai, Shanghai Shudian, é. n.
Zhouli 周禮 – *Shisanjing zhushu* 十三經注疏. Taibei, Yiwen Chubanshe, 1976.
Zouyanshu 奏讞書 – Jiangling Zhangjiashan Han Jian Zhengli Xiaozu 江陵張家山漢簡整理小組: „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (yi) 江陵張家山漢簡《奏讞書》釋文 (一).” *Wenwu* 文物 1993/8: 23–25; Uő: „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (er) 江陵張家山漢簡《奏讞書》釋文 (二).” *Wenwu* 文物 1995/3: 31–36.
Zuozhuan 左傳 – LEGGE, JAMES. *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes*. Vol. 5. The Ch'un Ts'ew with the Tso Chuen. 2nd ed. Hong Kong, Hong Kong University Press, 1960.

Másodlagos szakirodalom

- BALÁZS, ÉTIENNE. 1976. „A történetírás mint a bürokratikus gyakorlat kalauza.” [L’histoire comme guide de la pratique bureaucratique.] Ford. ECSÉDY ILDIKÓ. In Uő: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Budapest, Európa, 183–208.
BIELENSTEIN, HANS. 1980. *The Bureaucracy of Han Times*. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney, Cambridge University Press.

- BIOT, ÉDOUARD. 1851. *Le Tcheou-li ou Rites des Tcheou*. Paris. (Repr. by Ch'eng Wen Publishing Co., Taipei, 1975.)
- BOLTZ, WILLIAM G. 1993. „Chou li.” In LOEWE, MICHAEL (ed.) *Early Chinese Texts. A Bibliographical Guide*. Berkeley, The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California, 24–32.
- CH'Ü T'UNG-TSU. 1956. „[Review of] A. F. P. Hulsewé, Remnants of Han Law. Volume I.” *Harvard Journal of Asiatic Studies* 19: 416–424.
- CSONGOR BARNABÁS–HAMAR IMRE (ford.) 1999. „Szemelvények a Co csuanból.” In *Kínai–magyar irodalmi gyűjtemény* II. 3. füzet. Szerk. TÖKEI FERENC. Budapest, Balassi Kiadó.
- FUNG YU-LAN. 2003. *A kínai filozófia rövid története*. [A Short History of Chinese Philosophy.] Ford. ANTÓNI CSABA. Budapest, Osiris.
- GILES, HERBERT. 1898. *A Chinese Biographical Dictionary*. London.
- HAMAR IMRE. 1998. „Vu-ti áldozata az Égnek és a földnek.” In *Szöveggyűjtemény az Augustus-korhoz*. Szeged, JATEPress, 168–173.
- HULSEWÉ, A. F. P. 1955. *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty*. Leiden, E. J. Brill. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.)
- HULSEWÉ, A. F. P. 1987. „The Functions of the Commandant of Justice during the Han Period.” In LE BLANC, CHARLES–BLADER, SUSAN (eds.) *Chinese Ideas about Nature and Society. Studies in Honour of Derk Bodde*. Hong Kong, Hong Kong University Press, 249–264.
- HULSEWÉ, A. F. P. 1993. „Han shu.” In LOEWE, MICHAEL (ed.) *Early Chinese Texts. A Bibliographical Guide*. Berkeley, The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California, 129–136.
- KALMÁR ÉVA. 2003. „Mutatványok és átváltozások. A kínai színjáték előtörténetéből.” In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai nyelv és irodalom. Tanulmányok Csongor Barnabás 80. születésnapjára*. Budapest, Balassi Kiadó.
- KARLGREN, BERNHARD. 1946. „Legends and Cults in Ancient China.” *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 18.
- LEWIS, MARK EDWARD. 1990. *Sanctioned Violence in Early China*. Albany, State University of New York Press.
- LI XUEQIN 李學勤. 1993. „»Zouyanshu« jieshuo (shang) «奏讞書» 解說 (上).” *Wenwu* 文物 1993/8: 26–31.
- LI XUEQIN 李學勤. 1995. „»Zouyanshu« jieshuo (xia) «奏讞書» 解說 (下).” *Wenwu* 文物 1995/3: 37–42.
- LOEWE, MICHAEL. 1995. *Divination, Mythology and Monarchy in Han China*. Cambridge, University of Cambridge Press (Oriental Publications 48).
- LOEWE, MICHAEL. 2000. *A Bibliographical Dictionary of the Qin, Former Han & Xin Periods (221 BC–AD 24)*. Leiden–Boston–Köln, Brill.
- MASPERO, HENRY. 1978. *Az ókori Kína*. [La Chine antique.] Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest, Gondolat.

- NIENHAUSER, WILLIAM H. JR. 1986. *The Indiana Companion to Traditional Chinese Literature*. Vol. I. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
- PENG HAO 彭浩. 1993. „Tan »Zouyanshu« zhong de Xi Han anli 談《奏讞書》中的西漢案例.” *Wenwu* 文物 1993/8: 32–36.
- PENG HAO 彭浩. 1995. „Tan »Zouyanshu« zhong Qindai he Dong Zhou shi-qi de anli 談《奏讞書》中秦代和東周時期的案例.” *Wenwu* 文物 1995/3: 43–47.
- SALÁT GERGELY. 2002. „Az ítékezést befolyásoló tényezők Qin állam törvényeiben.” In BIRTALAN ÁGNES–YAMAJI MASANORI (szerk.) *Orientalista Nap 2001*. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet, 90–102.
- SALÁT GERGELY. 2003. *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shui-hudi leletek alapján*. Budapest, Balassi Kiadó.
- SHAPIRO, SIDNEY. 1990. *The Law and the Lore of China's Criminal Justice*. Beijing, New World Press.
- SWAN, NANCY LEE. 1950. *Food & Money in Ancient China. The Earliest Economic History of China to A.D. 25. Han Shu 24 with Related Texts, Han Shu 91 and Shih-Chi 129*. Princeton, Princeton University Press.
- TOKAJI ZSOLT (ford.) 1999. *Vu-ce: A háború útja*. Budapest, Terebess.
- TÓKEI FERENC. 1980. *Kínai Filozófia. Ókor. Szöveggyűjtemény*. I–III. kötet. Válogatta, fordította, a bevezetéseket és jegyzeteket írta TÓKEI FERENC. Második, változatlan kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Magyar Tudományos Akadémia, Filozófiai Írók Társasága, új folyam, XXIII. kötet.)
- TWITCHETT, DENIS–LOEWE, MICHAEL. 1986. *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.–A.D. 220*. Cambridge, Cambridge University Press.
- WATSON, BURTON (transl.) 1974. *Courtier and Commoner in Ancient China. Selections from the History of the Former Han by Pan Ku*. New York–London, Columbia University Press.
- WILKINSON, ENDYMION. 2000. *Chinese History. A Manual. Revised and Enlarged*. Cambridge–London, Harvard University Asia Center. (Harvard–Yenching Institute Monograph Series, 52.)